

POLITICA EXTERNĂ A ROMÂNIEI în perioada dintre cele două războaie mondiale

ELIZA CAMPUS

Desăvârșirea unității naționale făurite în anul 1918, act istoric care a încheiat lupta de veacuri a poporului, a constituit evenimentul cel mai de seamă din viața României moderne. În politica externă a țării, în conjunctura primilor ani de după război, opera istorică creată de întreaga națiune a ridicat multiple și complexe probleme.

Încă din toamna anului 1919, când Senatul din Statele Unite nu a ratificat tratatul de la Versailles semnat de Woodrow Wilson, în Franța și în statele mai mici aliate cu ea s-a manifestat o anumită îngrijorare. România, legată de Franța prin vechi, multiple și prietenești relații, își dădea seama că puternicul său aliat nu se mai putea bizui pe garanția comună a Statelor Unite și a Marii Britanii¹. Acest fapt, fără să afecteze, în fond, tratatele de pace din anii 1919 și 1920, tratate care sancționaseră actul istoric al unității naționale, a preocupat mult guvernul român. O Franță puternică era imperios necesară pentru securitatea europeană, căci Franța era atunci singura mare putere interesată în mod real la menținerea statu-quoului teritorial. De aceea orice acțiune a Franței, urmărind să întărească securitatea era sprijinită călduros de România. În anul 1920 însă guvernul francez a considerat că securitatea în Europa centrală poate fi menținută prin organizarea unei confederații danubiene. El susținea că pe această cale va putea bara mai bine drumul Germaniei spre Mitteleuropa. Acest punct de vedere fusese impus mai ales de marile firme franceze, care voiau să ia în statele danubiene locul deținut înainte de război de Germania. Confederația danubiană a fost prezentată în mod oficial ca un instrument eficace, ca un mijloc de a apăra Austria de Anschluss și de a păstra statu-quo-ul teritorial. Aproximarea economică ce se preconiza între cele cinci state² ex-

¹ Winston S. Churchill, *Mémoires sur la deuxième guerre mondiale*, L'orage approche, vol. I, Paris, Plon, 1948, p. 10.

² România, Iugoslavia, Cehoslovacia, Austria, Ungaria.

cludea, aparent, orice coeziune politică. Guvernul român aflate însă că în cadrul acestei confederații se promisese mari satisfacții Ungariei, care acordase grupului Creusot exploatarea întregii rețele a căilor ferate maghiare, ca și reglementarea cursului Dunării pînă la Tisa³. Istoricul Pierre Rain, într-o lucrare recentă, susține că Maurice Paléologue, secretar general la Quai d'Orsay, făcuse chiar unele promisiuni Ungariei cu privire la frontiere, în timp ce Fouchet, înaltul comisar francez, negocia cu autoritățile maghiare acorduri referitoare la căile ferate și la amenajări ale portului Budapesta pentru firma Creusot⁴. Ocupîndu-se de aceleași probleme, Jacques Droz arată la rîndul său că se promisese mari avantaje Ungariei în cadrul viitoarei confederații danubiene⁵. Documentele diplomatice românești din aceste luni, cînd Franța voia să inițieze confederația danubiană, relevă multă îngrijorare, dar și o fermă hotărîre de a nu îngădui constituirea unei organizații care ar putea pune în primejdie suveranitatea națională a țării. Încă în februarie 1920, primul ministru, aflat la Londra, scria lui Nicolae Iorga, pe atunci președintele Camerei: „Vom combate orice tendință de creare a unei confederații danubiene“⁶, adăugînd în același timp că „vom paraliza cu succes“⁷ orice tentativă de acest fel.

În august 1920, avînd îngrijorări similare din cauza proiectului francez, a sosit la București Eduard Beneš, ministrul de externe al Cehoslovaciei. El propunea un tratat de alianță defensivă pentru respectarea prevederilor tratatului de la Trianon, arătînd că a încheiat în acest sens și un acord cu regatul sîrbilor, croaților și slovenilor⁸. Take Ionescu, ministrul de externe al României, s-a pronunțat în principiu pentru încheierea acestei alianțe, socotind-o deosebit de eficientă⁹. Acesta a fost, așadar răspunsul dat de România, ca și celelalte state ce-și făuriseră unitatea națională, proiectului francez de confederație danubiană, care a fost astfel înlăturat.

Această acțiune de a organiza Europa centrală în defavoarea intereselor naționale ale României și ale celorlalte state succesoare a grăbit crearea alianței care avea să poarte numele de Mica Înțelegere.

*

În august 1920, Take Ionescu a propus un plan de consolidare și de apărare a statutului teritorial, sancționat prin tratatele de pace. El pornea

³ Arhiva M.A.E., fond 71/1914, dos. 302, raport 1 579/28 iunie 1920 de la legatia din Varșovia, semnat A. P. Florescu. Știrile le deținea de la ministrul Franței la Varșovia.

⁴ Pierre Rain, *L'Europe de Versailles, L'Europe du XIX-e et du XX-e siècle*, vol. II, Milan, Marzorati, 1964, p. 829.

⁵ Jacques Droz, *L'Europe centrale*, Paris, Payot, 1960, p. 240.

⁶ Arh. M.A.E., fond 71, Anglia, dos. 39, telegrama 2 531—203/24 februarie 1920 de la Londra, semnată Vaida-Voievod.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, fond C. 10, vol. 19, Mémorandum du 19 Août 1920, București, nesemnat.

⁹ *Ibidem*.

de la adevărul de necontestat că „Austro-Ungaria este moartă pentru totdeauna”¹⁰, și că noile state naționale formate în bazinul danubian prin lupta propriilor națiuni trebuie să se alieze între ele pentru a putea impune cu vigoare respectarea tratatelor de pace. El credea însă că, în afară de Cehoslovacia și de regatul sârbilor, croaților și slovenilor, la această alianță trebuie să mai participe și Polonia și Grecia¹¹. Guvernele de la Belgrad¹² și Praga¹³ și-au dat în principiu consimțământul, fiind de acord și cu teza românească că noua organizație politică urma să lupte și pentru stabilirea „unui nou echilibru de forțe în Europa centrală”¹⁴, destinat să înlocuiască cu succes vechiul Imperiu habsburgic¹⁵. Totodată, guvernul nădăjduia că acest plan, care servea cu mult mai bine ideea unui baraj în fața tendințelor Germaniei spre Mitteleuropa, va fi bine primit la Paris și la Londra.

Într-adevăr, în septembrie, ministrul de externe al României, aflat în Franța, informa guvernul că „Millerand este încântat de proiectul de alianță defensivă între cele cinci state și că va acționa și el ca acest proiect să izbutească”¹⁶. De altfel, în curând majoritatea oamenilor de stat francezi și-au dat seama că organizația propusă de România era cu mult mai utilă decât confederația danubiană. În aceste zile, Take Ionescu, deosebit de satisfăcut, scria la București că președintele Republicii, președintele Consiliului și Miniștri și președintele comisiei de afaceri străine a Camerei erau pentru realizarea Micii Înțelegeri în cinci, considerând că aceasta „era adevărata, singura politică de urmat”¹⁷. După ce și Marea Britanie¹⁸ și Italia¹⁹ și-au exprimat încrederea în organizația ce se proiecta, Take Ionescu a plecat la Varșovia. El spera, ajutat fiind și de guvernul francez, să obțină și adeziunea Poloniei. La Varșovia a depus, nu pentru întâia oară, mari eforturi pentru a rezolva litigiile teritoriale cehoslovaco-polone, căci, așa cum afirma el, „de acord cu diplomația franceză, am consacrat cea mai mare parte a activității mele, de când am onoarea de a conduce politica externă a României, la încheierea unei alianțe între cehoslovaci și poloni”²⁰. Ministrul de externe al României nu a izbutit însă să înfrângă rezervele Poloniei, care

¹⁰ Take Ionescu, *Mica Înțelegere*, București, „Cartea românească”, 1921, p. 6.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Arhiva M.A.E., fond C. 93, Relații româno-iugoslave, dos. 7, telegrama 1764/31 august 1920 de la legația din Belgrad, semnată Langa Rășcanu.

¹³ *Ibidem*, fond C. 10, vol. 19, Mémorandum du 19 Août 1920, privind discuțiile Take Ionescu-Beneș.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, fond C. 107, dos. 166, telegrama 949/14 septembrie 1920, de la legația României din Franța, semnată Take Ionescu, adresată generalului Averescu.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, telegrama 2533/21 octombrie 1920 de la legația din Londra, semnată Take Ionescu.

¹⁹ *Ibidem*, telegrama 2910/26 septembrie 1920 de la legația din Roma, semnată Take Ionescu.

²⁰ Take Ionescu, *Mica Înțelegere*, p. 12. Vezi în acest sens Arh. M.A.E., fond 107 C., dos. 166, „Rzeczpospolita” din 15 septembrie 1920. Era evident că rivalitatea pentru Teschen dicta o atare poziție.

dorea de la Cehoslovacia regiunea Teschen, astfel încît la sfîrșitul lunii decembrie 1920 planul unei Mici Înțelegeri în cinci părea că eșuase. În cursul anului 1921, România a căutat însă o cale de a menaja susceptibilitatea Poloniei, ajungînd la o nouă formulă de organizare a Micii Înțelegeri pe etape. O primă etapă urma să fie acordul româno-polon, România devenind astfel punctul central al întregii alianțe proiectate. De altfel, în ianuarie 1921, Beneș arătase că „se va ajunge mai întîi la o înțelegere între Polonia și România și apoi între Polonia și noi”²¹. În februarie, în timp ce tratativele româno-polone avansau, el a ținut să marcheze faptul că alianța româno-polonă este considerată de Cehoslovacia ca o parte integrantă a viitoarei Mici Înțelegeri. Beneș susținea că organizația ce se proiecta „va fi astfel lărgită”²², România fiind „deosebit de indicată pentru a servi drept trăsura de unire între Polonia și Boemia”²³. Avînd la bază și aceste principii, s-a ajuns la un acord româno-polon pentru încheierea unui tratat defensiv ce urma „să garanteze frontierele de răsărit ale ambelor state”²⁴. Totodată, pentru a dovedi Rusiei Sovietice intențiile pașnice ale României, guvernul a arătat că un delegat român se va întîlni la Reval cu Litvinov pentru a elabora un program referitor la problemele ce sînt de discutat între cele două state²⁵. În asemenea împrejurări s-au semnat la 3 martie 1921, la București, Convenția de alianță defensivă, ca și Convenția militară între România și Polonia pentru garantarea frontierelor lor de la est. Articolul 4 din portocolul C al Convenției politice îngăduia realizarea unor acorduri cu Cehoslovacia și cu Iugoslavia, relevîndu-se astfel din nou teza românească de a organiza Mica Înțelegere pe etape²⁶.

În martie 1921, apărarea tratatului de la Trianon, apărarea echilibrului, apărarea păcii în Europa centrală, a devenit problema centrală a politicii externe a României, ca și a celorlate state succesoare, cu atît mai mult cu cît fostul împărat Carol sosise în Ungaria, dorind să reinstaureze dinastia Habsburgilor. Acest fapt a grăbit încheierea alianțelor dintre România și statele care aveau interese similare cu ea. Protestul și măsurile luate atît de România, cît și de Cehoslovacia și de regatul sîrbilor, slovenilor și croaților au impus în mare măsură plecarea lui Carol de Habsburg din Ungaria. În urma acestei puternice crize, alianța dintre Cehoslovacia și România a fost grăbită. La 22 aprilie 1921, Take Ionescu și Ferdinand Veverka, ministrul Cehoslovaciei la București, avînd depline plenipotențe, au semnat

²¹ Arh. M.A.E., fond C. 10, dos. 19, telegrama 108/28 ianuarie 1921 de la legația din Praga, semnată Hiottu; fond C. 107, dos. 166, telegrama 463/2 februarie 1921 de la legația din Roma, semnată Lahovary.

²² *Ibidem.*

²³ *Ibidem.*

²⁴ *Ibidem.*, fond C. 101, Relațiile României cu Polonia, dos. 120, telegrama din 11 februarie 1921, semnată Take Ionescu.

²⁵ *Ibidem.*

²⁶ *Ibidem.*, fond C. 11, Polonia, dos. 47, Convențiune de alianță defensivă între Regatul României și Republica Poloniei, semnată la 3 martie 1921.

convenția de alianță defensivă, al cărei unic scop era menținerea tratatului de la Trianon²⁷.

Tot în aceste luni se desfășurau într-un ritm mai lent tratative, avînd obiective similare, între guvernul român și guvernul regatului sîrbilor, croaților și slovenilor. Între cele două state burgheze existau unele asperități, care se manifestaseră cu prilejul negocierilor tratatului de la Versailles. În februarie 1921, Franța a intensificat acțiunea sa de mediere, facilitînd într-un anumit fel apropierea necesară pentru încheierea alianței. Pericolul care a apărut prin tentativa de restaurare întreprinsă de Carol de Habsburg a impus, atît la București, cît și la Belgrad rezolvarea mai rapidă a litigiilor dintre cele două state. Interese cu mult mai mari privind stabilitatea și pacea în bazinul danubian au precumpănit, ajungîndu-se ca la 7 iunie 1921 să se semneze la Belgrad convenția defensivă de alianță²⁸. Se prevedea atît apărarea tratatului de la Trianon, cît și a celui de la Neuilly.

Realizarea pe etape a Micii Înțelegeri era, așadar, în mare parte înfăptuită. La 12 iunie 1921, într-o circulară către diplomații acreditați în diferite state, Take Ionescu le indica că „relațiile cu reprezentanții Poloniei, Cehoslovaciei și Iugoslaviei să fie acelea de aliați”²⁹.

Prin crearea noii organizații luase viață un instrument defensiv și constructiv de apărare a statu-quoului teritorial, care îngăduia în spiritul pactului Societății Națiunilor, luarea unor măsuri comune pentru a impune respectarea tratatelor de pace.

*

Între anii 1921 și 1925, România a încercat multiple și variate formule pentru a realiza alianța celor trei state cu Polonia în vederea unei apărări mai eficiente a Europei centrale împotriva tendințelor revizioniste manifestate de Germania și de Ungaria horthistă. Faptul că Polonia, din cauza litigiului teritorial cu Cehoslovacia și a legăturilor amicale cu Ungaria, nu a aderat în acești ani la Mica Înțelegere și că nu s-a putut îndeplini unitatea de acțiune a tuturor statelor succesoare a avut consecințe negative, ce au devenit vizibile îndeosebi cu prilejul tratatelor de la Locarno.

Prin aceste tratate a fost inaugurată primejdioasa politică de concesiuni a Marii Britanii și a Franței față de Germania. Istoricul francez Jean

²⁷ „Monitorul oficial” nr. 53/11 iunie 1921, p. 1 983—1 984, Convențiune de alianță defensivă între Regatul României și Republica Cehoslovacă. Conține 7 articole. Art. 2 prevede încheierea unei convenții militare, semnată la 22 aprilie 1921 de Take Ionescu și de Ferdinand Veverka.

²⁸ „Monitorul oficial” nr. 77 din 10 iulie 1921, p. 2 881, Convențiune de alianță defensivă între Regatul României și Regatul Sîrbilor, Croaților și Slovenilor, semnată la Belgrad la 7 iunie 1921 de Take Ionescu și Nikola O. Paschitch. Conține 7 articole. Art. 2 prevede o convenție militară.

²⁹ Arhiva M.A.E., fond C. 10, Relații româno-cehoslovace, dos. 19, Circulară către legații, 12 iunie 1921, semnată Take Ionescu.

Baptiste Duroselle, într-o lucrare recentă, consideră că în anul 1925 a început, de fapt, etapa aplicării riguroase a tratatelor de la Versailles³⁰. Winston Churchill merge și mai departe, scoțînd în evidență caracterul de compromis al acestei politici. El relevă de aceea faptul că „pactele de la Locarno nu priveau decît pacea în Europa occidentală”³¹. De altfel, în actuala literatură istorică vest-germană, istorici ca Hans Herzfeld³² și Günther Schubert³³ sau foști diplomați ca Gustav Hilger³⁴ afirmă că la Locarno Germania a refuzat să abandoneze revendicările sale teritoriale privind frontiera ei de la răsărit.

Reapariția imperialismului german pe arena politicii internaționale a ridicat însă în mod stringent marea problemă a garanțiilor pe care le mai putea oferi tratatul de la Versailles. Pentru România, ca și pentru statele aliate cu ea, era evident că statutul lor teritorial era amenințat direct. În mai 1925 a avut loc de aceea la București o conferință în care România și aliații săi din Mica Înțelegere au examinat situația ce se crease. S-a ajuns la concluzia că trebuie întreprinse acțiuni în sensul „întăririi statutului teritorial actual al Europei”³⁵ și că, în genere, trebuie întreprinse demersuri spre a evita „împărțirea Europei în țări cu hotare garantate și în țări cu hotare negarantate”³⁶. Totuși, în mod concret, I. G. Duca, ministrul de externe al României, ca și colegii săi Nincič și Beneš nu a adoptat măsuri concrete de protest împotriva tratatelor ce s-au semnat în octombrie 1925 la Locarno.

Politica concesiilor față de agresor, promovată mai ales de Marea Britanie și într-o anumită măsură de Franța, a îngăduit ca imperialismul german să ridice din nou cu ostentație deviza lui *Drang nach Osten*, iar revizionistii horthiști au intensificat demersurile lor primejdioase în scopul de a rupe echilibrul Europei centrale. Conte Bethlen, primul ministru al Ungariei, scria, de pildă, în această perioadă lui Horthy că „trebuie să facem eforturi tot mai accentuate pe planul politic pentru a sparge Mica Înțelegere”³⁷.

România a continuat să promoveze în cursul anilor 1925—1926 o politică de solidaritate cu aliații săi din Mica Înțelegere, consolidîndu-și în

³⁰ Jean-Baptiste Duroselle, *La France et l'Europe, vol. II, L'Europe du XIX-e et du XX-e siècle*, Milan, Marzorati, 1964, p. 958.

³¹ Winston Churchill, *op. cit.*, p. 30.

³² Hans Herzfeld, *Weltpolitik und Staatensystem von 1919 bis 1939, Weltgeschichte der Gegenwart*, vol. II, Bern und München, 1963, p. 58, 59.

³³ Günther Schubert, în *Anfänge nationalsozialistischer Aussenpolitik*, Köln Verlag Wissenschaft und Politik, 1963, p. 68, arată că toate guvernele Germaniei au nutrit dorința de a înlătura tratatul de la Versailles.

³⁴ Gustav Hilger, *Wir und der Kreml*, Frankfurt am Main, Athenäum-Verlag, Bonn, 1964, p. 132 și 133.

³⁵ Arh. M.A.E., fond Mica Înțelegere, dos. 5, A șasea Conferință a Miciei Înțelegeri. București, 9—11 mai 1925; au participat Duca, Nincič, Beneš.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Szinai Miklós, Szűcz László, *Horthy Miklós Titkos Iratai* (Documentele secrete ale lui Horthy Miklós), Edit. Kossuth, 1962, p. 68.

același timp alianța cu Franța prin tratatul din 10 iunie 1926. Totodată, ea a încheiat în același an, la 16 septembrie, un tratat cu Italia. Acest stat fascist, care urmărea să-și impună dominația în Europa centrală, ar fi vrut să îndepărteze într-un anumit fel România de aliata sa Iugoslavia, neizbutind însă să-și ajungă scopurile. Dimpotrivă, în anul 1927, legăturile României cu Iugoslavia și cu Cehoslovacia s-au întărit, aceasta cu atât mai mult cu cât Italia încheiase un tratat cu Ungaria horthistă și revizionistă, trecând astfel la un atac frontal împotriva tuturor statelor Micii Înțelegeri³⁸. Imediat România și aliatele sale au luat măsuri de apărare. Între 13 și 15 mai 1927 a avut loc o conferință a Micii Înțelegeri la Ioachimov³⁹. S-a produs atunci o cotitură în sînul alianței politice dintre cele trei state, care au hotărît să-și restructureze și să-și consolideze organismul politic creat în anul 1921. S-a ajuns, de pildă, la hotărîrea unei colaborări mai eficiente a celor trei state-majore⁴⁰ și la decizia de a strînge și legăturile economice în sînul Micii Înțelegeri.

În genere, politica externă a României în anii 1922—1929 este marcată de o continuă grijă pentru salvagardarea integrității teritoriale a țării. În cadrul Micii Înțelegeri, România a constituit, împreună cu aliatele sale, un factor de echilibru și de securitate în Europa centrală.

*

În anii crizei economice mondiale, politica externă a României a căpăt noi aspecte, însă pivotul principal — cheia de boltă — a rămas în continuare lupta diplomatică pentru menținerea integrității teritoriale a țării.

România era profund neliniștită din cauză că se intensificaseră și manevrele politice ale Germaniei, care urmărea să anexeze Austria sub masca unei uniuni vamale. Din cauza aceasta, în țările din bazinul danubian se produsese o mare efervescentă politică. Încă din februarie 1929, guvernul român, împreună cu guvernele de la Praga și de la Belgrad, au căutat soluții pentru a se apăra de primejdia reprezentată de uniunea vamală austro-germană. În mai 1929, România și aliatele sale și-au consolidat alianța prin semnarea actului de conciliere, arbitraj și reglementare judiciară⁴¹. Totodată se înregistra în acești ani o apropiere și mai mare între România

³⁸ Arh. M.A.E., fond Mica Înțelegere, dos. 7, raport din 3 mai 1927 de la legăția din Varșovia.

³⁹ *Ibidem*, fond Înțelegerea balcanică, dos. 11, raport 1217/26 mai 1927 de la legăția din Atena, semnat Langa Rășcanu.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*, dos. 2, „Acte de Conciliation d'arbitrage et de réglement judiciaire entre les Etats de la Petite Entente”, Belgrad, 21 mai 1929; semnează G. G. Mironescu, dr. Kumandi, E. Beneș.

și Franța, marea putere care susținea păstrarea statu-quoului teritorial european.

Publicarea la 25 martie 1931 a planului de uniune vamală austro-germană a necesitat imediate contramăsuri ale României și ale aliatelor sale. Cum era și firesc, s-a cerut și sfatul Franței. Din cauza influenței exercitate de Marea Britanie, care se situa pe poziția concesiilor, guvernul francez a luat doar măsuri cu caracter juridic, cerînd Curtii Internaționale de la Haga să se pronunțe⁴². De asemenea el a sugerat României și aliatelor sale să se opună uniunii vamale, dar să ia o atitudine moderată⁴³. În documentele diplomatice românești se găsesc propunerile guvernului francez referitoare la mijloacele de înlăturare ale uniunii vamale austro-germane. Punctul b al acestor propuneri recomandă un „plan constructiv pentru ușurarea economică a Germaniei și Austriei”⁴⁴.

România, adînc legată de Franța, era profund neliniștită, fapt ce s-a reflectat în discuțiile care au avut loc între 4 și 6 mai 1931 la București, în cadrul unei conferințe a Micii Înțelegeri⁴⁵. Reprezentanții celor trei state au decis în unanimitate să respingă planul Curtius-Schober⁴⁶. Totodată, pentru a satisface într-o anumită măsură sugestiile Franței și ale Marii Britanii, au căutat formule pentru a menaja susceptibilitățile germane. S-au luat în discuție de aceea unele propuneri făcute de Beneș care în multe privințe coincideau și cu măsurile sugerate de Franța⁴⁷. Cehoslovacia propunea, în esență, unele concesiuni economice pentru Germania și Italia, conchizînd că „acordul Berlinului cu Parisul și al acestor două capitale cu Roma era deosebit de necesar pentru consolidarea Europei”⁴⁸. În genere, conferința de la București s-a încheiat sub semnul unui acord complet între țările Micii Înțelegeri și Franța. Sprijinită de această mare putere, România și aliatele sale izbutiseră să-și păstreze și să-și consolideze pozițiile, căci Curtea Internațională de la Haga respinsese proiectul de uniune vamală austro-germană. Modul însă cum s-a desfășurat întreaga acțiune de opoziție față de această încercare de a realiza Anschluss-ul, modul cum a fost îndepărtat planul expansionist german, grija permanentă a marilor puteri

⁴² Protocolul semnat la Geneva la 4 octombrie 1922 cu privire la Austria, protocol de drept politic internațional, încheiat între Anglia, Franța, Italia, Cehoslovacia și Austria, prevedea completa independență a Austriei sub o garanție internațională dată de marile puteri europene. În septembrie 1931, Curtea Internațională de la Haga s-a pronunțat pentru completa independență a Austriei, în spiritul protocolului de la Geneva din octombrie 1922.

⁴³ Arh. M.A.E., fond Mica Înțelegere, dos. 22, Problema organizării bazinului dunărean pusă în discuție cu prilejul chestiunii Anschluss-ului.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*, dos. 4, Conferința de la București din 4—6 mai 1931.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*, dos. 17, telegrama 649/28 aprilie 1931 din Paris către legația Franței din Praga.

⁴⁸ E. D. Beneș, *L'accord austro-allemand*, Orbis, Prague 1931, p. 23.

și a Micii Înțelegeri de a da satisfacție într-un anumit fel republicii de la Weimar, au arătat Germaniei imperialiste că planurile ei agresive de cetropire au fost doar amânate, nicidecum înlăturate.

*

În orice caz, în anii 1931 și 1932 revizionismul fascist și horthist s-a dezvoltat într-o atare măsură, încît România și partenerii săi din Mica Înțelegere s-au văzut nevoiți să-și întărească forțele lor defensive. Astfel, la 11 mai 1931 a fost semnată o convenție militară între cele trei state⁴⁹. În această perioadă, cele trei state urmăreau cu îngrijorare pretențiile din ce în ce mai mari formulate de Germania la conferința dezarmării.

Republica de la Weimar cerea egalitatea în drepturi în materie de înarmare, fiind susținută atît de Marea Britanie, cît și de Statele Unite. În decembrie 1932 a fost votată rezoluția care acorda Germaniei *Gleich berechtigung*-ul atît de rîvnit de acest stat imperialist⁵⁰.

Ca urmare a acestui fapt, România și partenerii săi din Mica Înțelegere s-au întrunit la 19 decembrie 1932 la Belgrad. Securitatea internațională, ca și securitatea celor trei state, era grav amenințată. Titulescu a afirmat atunci plin de amărăciune că „securitatea este o noțiune elastică. Ni se va putea spune că o avem în anumite condițiuni, cînd, de fapt, nu am [mai] avea-o”⁵¹.

În consfătuirea de la Belgrad, cei trei miniștri de externe au căutat mijloace proprii pentru a-și apăra patrimoniul național. Ei și-au propus de aceea perfecționarea și reorganizarea Micii Înțelegeri⁵², ca și „o acțiune din ce în ce mai strînsă între statele ce compun Mica Înțelegere în toate acțiunile politice și economice, precum și o muncă asiduă și continuă în vederea organizării păcii în Europa centrală”⁵³. Deși în decembrie 1932 noul plan de reorganizare a Micii Înțelegeri nu a putut fi încă publicat, punctele de vedere dintre cele trei părți se apropiaseră mult.

Între timp, evenimentele s-au precipitat, impunînd României și celorlalte două state prietene grăbirea acțiunii de consolidare a alianței politice care le unea. În ianuarie 1933, un incident dintre multe altele cu caracter similar, le-a arătat că nu mai era timp de pierdut. La Hirtenberg se descoperise un transport de arme din Italia, care, prin intermediul binevoitor al

⁴⁹ Arh. M.A.E. fond Mica Înțelegere, dos. 23, Convenția militară a Micii Înțelegeri, București, 11 mai 1931.

⁵⁰ *Ibidem*, fond Societatea Națiunilor, dos. 15, Chestiunea dezarmării, raportul lui Antoniad, ministrul României la Geneva, din 11 decembrie 1932.

⁵¹ *Ibidem*, fond Mica Înțelegere, dos. 20, telegrama 2 842/19 decembrie 1932 de la N. Titulescu, care infirma asupra conferinței de la Belgrad.

⁵² *Ibidem*, dos. 4, Mica Înțelegere, Conferința de la Belgrad, 18—19 decembrie 1932, comunicat.

⁵³ *Ibidem*.

Austriei, era trimis în Ungaria⁵⁴. Se purta, aşadar, „o acţiune concentrată de mare anvergură, ale cărei urmări primejdioase trebuiau prevenite“⁵⁵.

Cînd la sfîrşitul lunii ianuarie Hitler a luat puterea, revizuirea tratatelor a devenit un punct de program oficial al Germaniei, iar Ungaria hort-histă a intensificat numaidecît propaganda sa şovină, revanşardă.

Fascismul revizionist şi revanşard ameninţa integritatea teritorială a României şi a aliaţilor săi. Cercuri politice importante ale burgheziei al căror exponent era Nicolae Titulescu au hotărît să lupte pentru intangibilitatea frontierelor ţării. Reorganizarea Micii Înţelegeri servea acestui scop. De aceea numai la două săptămîni după instaurarea nazismului, România, Cehoslovacia şi Iugoslavia s-au întrunit la Geneva şi au perfectat planul destinat să restructureze Mica Înţelegere în conformitate cu cerinţele obiective puse în faţa celor trei state de faptele istorice ce se desfăşurau. Aceasta a fost replica dată de Mica Înţelegere agresivităţii crescînde a statelor fasciste şi revanşarde. În expunerea de motive care preceda actul de organizare se arăta că iniţiativa ce se lua era pusă în slujba păcii şi în conformitate cu prevederile pactului Societăţii Naţiunilor. Mica Înţelegere devenea acum un organism internaţional unificat, deschis eventual şi altor state⁵⁶ care doreau să se opună expansiunii revanşarde şi fasciste. Prin structura internă a noului pact se urmărea, de asemenea, stabilirea unei baze organice statornice în relaţiile dintre cei trei aliaţi. Se înfiinţa un organ director, un consiliu permanent, un secretariat permanent, un consiliu economic⁵⁷. Toate aceste măsuri măreau operativitatea şi capacitatea de rezistenţă a celor trei state. Pactul de organizare, publicat la 16 februarie, preciza că se realiza o unificare completă a politicii generale, stabilindu-se totodată „principiul egalităţii absolute a celor trei state“⁵⁸. Se crease, aşadar, un nou organism politic, care avea o întreită forţă şi o întreită capacitate de a impune respectul faţă de tratatele existente, bizuindu-se pe principiul suveranităţii şi independenţei naţionale a fiecărui stat în parte. Mica Înţelegere devenise astfel o personalitate internaţională distinctă, considerîndu-se de foarte mulţi că o nouă mare putere luase fiinţă, făcîndu-şi intrarea pe arena internaţională⁵⁹.

Reorganizarea Micii Înţelegeri a fost primită cu ostilitate de statele fasciste şi revanşarde. La Roma s-a ridicat imediat problema eficienţei tratatului cu România, pretinzîndu-se că acest document ar avea acum o valoare diminuată⁶⁰. În aprilie 1933, marele consiliu fascist a ridicat cu osten-

⁵⁴ *À propos d'un transport de «feraille»,* în „L'Europe Centrale“ nr. 2/14 ianuarie 1933, p. 18—19.

⁵⁵ *Ibidem.*

⁵⁶ Arh. M.A.E., fond Mica Înţelegere, dos. 4, Conferinţa de la Geneva, 14—15 februarie 1933.

⁵⁷ *Ibidem.*

⁵⁸ *Ibidem.*

⁵⁹ André Tibal, *Une entente régionale et une nouvelle grande puissance,* în „L'Europe Centrale“ nr. 12/25 martie 1933, p. 182.

⁶⁰ Arh. M.A.E., fond Mica Înţelegere, dos. 28, telegramă 478/24 februarie 1933 de la legaţia din Roma, semnată Ghica.

tație problema revizuirii tratatelor, iar Mussolini a pornit ofensiva pentru elaborarea unui nou statut al Europei⁶¹.

În Germania nazistă, presa a luat poziție contra pactului de organizare a Micii Înțelegeri, considerându-l ca un instrument inițiat pentru „a împiedica Anschluss-ul”⁶². Față de România, hitleriștii au încercat chiar unele demersuri cu aspecte de real șantaj pentru a o izola de aliații săi. Alfred Rosenberg a afirmat, de pildă, că Germania nu va mai avea relații comerciale normale cu România cîtă vreme nu va avea mai întîi siguranța că, în cazul unui conflict politic, România nu va fi în contra Germaniei⁶³. Mai mult decît atît, Rosenberg i-a cerut lui N. P. Petrescu Comnen, ministrul României la Berlin, ca țara sa să-și „părăsească actualele alianțe și să intre în orbita de influență politică a Germaniei”⁶⁴.

În Ungaria horthistă, de asemenea, o dată cu preluarea conducerii ministerului de externe de către Kanya, campania revizionistă s-a intensificat.

Ostilitatea crescîndă a statelor fasciste și revanșarde față de politica purtată de România și de aliații săi constituie o mărturie mai mult că această politică urmărea salvagardarea păcii și a echilibrului în Europa centrală și sud-estică.

*

De altfel, încă în prima jumătate a anului 1933, această politică pozitivă s-a revelat în mod deslușit pentru întreaga lume. România, încadrată în Mica Înțelegere, a fost atunci un factor activ și important în acțiunea diplomatică ce s-a purtat pentru a opri înfăptuirea unui directorat european în patru, cu obiective deschis revizioniste.

Încă în decembrie 1932, cele trei state aliate examinaseră cu multă neliniște planul propus de Mussolini Marii Britanii și Franței. Șeful guvernului italian susținea că trebuie să se sfîrșească cu amestecul statelor mici în politică, situîndu-se pe poziția că Europa trebuie să fie condusă de concertul marilor puteri pe baza împărțirii zonelor de influență⁶⁵. Documentele diplomatice românești indică cu destulă precizie care erau obiectivele lui Mussolini. El avea scopuri bine delimitate cu privire la expansiunea economică: Germania înspre țările nordice și baltice; Franța în Africa, începînd din Tunisia și pînă în Atlantic; Italia în nord-estul

⁶¹ Arh. M.A.E., fond Mica Înțelegere, dos. 1, „Buletin” nr. 8/1 mai 1933, Direcția afacerilor politice, secția Europei Centrale. Informațiile lui Ghica, ministrul României la Quirinal, din 14 septembrie 1933.

⁶² *Ibidem*, dos. 8, telegrama 588/8 martie 1933 de la legația din Berlin, semnată Comnen.

⁶³ *Ibidem*, dos. 27, raport 1915/P.R. 3/16 iunie 1933 de la legația din Berlin, semnat N. P. Comnen.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ *Ibidem*, telegrama 2842/19 dec. 1932, semnată N. Titulescu (aflat la Conferința Micii Înțelegeri de la Belgard).

și sud-estul Europei, cu tot bazinul aferent mediteranean, inclusiv Danubia.⁶⁶

Prezentând la 28 martie 1933 proiectul Italiei fasciste în Camera Comunilor, Ramsay MacDonald l-a susținut afirmând că „secolul general al păcii este păcălitor, clasa principala și unica amănunțită a tratatelor”.⁶⁷ Din lucrările diplomatice și problemele revizuirii tratatelor se putea auzi deschis în parlamentul noua dintr-o mare parte, statele care elaborează și trimite tratatul de la Versailles într-o lucrare recentă, istoricul Emile de Groot conchide că pactul în patru țări este o promisiune, îngăduia Germaniei să se facă un pas înainte pentru stabilirea statutului său, lăbărind totodată legăturile dintre Paris și Viena.⁶⁸ Se scria adăugă că în faptuirea acestui pact ar fi putut „anihila și delegațiile Franței din România, Cehoslovacia și Jugoslavia”.⁶⁹

În martie 1933, Mica Înțelegere a luat hotărâre unanimă de împotrivire față de acest proiect primejdiu. Ministrul de externe al României, Nicolae Titulescu, a depus atunci mari eforturi pentru a-lătura că directoratul european în patru, fiind un înfrângere și ferim susținător al tezelor antirevizioniste. El a fost în urmășdintea autoritășii comunicatului publicat la 25 martie 1933 de Mica Înțelegere prin care se declară „spicicat că cine se poate dispune de teritoriul altuia nici direct, nici indirect”⁷⁰, că principiile de drept internațional decurgînd din pactul Societății Națiunilor trebuie respectate și că cele trei state sînt ferm hotărîte să se împotrivescă tentativelor de revizuire a tratatelor. În Franța, ca și în multe alte state, declarația a produs o impresie deosebită. În presa din Paris, Nicolae Titulescu care a expus guvernului francez toate consecințele grave pe care le-ar avea includerea clauzelor revizioniste în principiile de baza ale pactului cvadripartit. Ungurii Titulescu a utilizat chiar accentu comunității, arătînd totodată că înfrîngă Mica Înțelegere adică tot aliații Franței din bazinul danubian resping orice acțiune revizionistă. Sub influența unei puternice opinii publice și a unor importante partide politice, guvernul francez, i-a hotărît să amendeze clauza revizionistă din pactul celor patru, susținînd în continuare intangibilitatea pactului Societății Națiunilor.⁷¹ O contribuție de seamă la luarea acestei hotărâri a avut în mod incontestabil România, ca și aliatele sale din Mica Înțelegere. Astfel, cînd la 7 iunie 1933 s-a parafat la Roma pactul celor patru, acest docu-

⁶⁶ Arh. M.A.E., fond 71, Franța, telegrama 1 609/23 martie 1933 de la legația din Paris, semnată Cesianu.

⁶⁷ RIGERON, in G. A. H. R. H. A. y. Histoire des événements internationaux de 1920-1939, Paris, Presses universitaires de France, (1946), p. 374.

⁶⁸ Emile de Groot, *L'Angleterre et l'Europe de l'Europe du XIXe siècle* (du XXe siècle), in H. H. Paris-Milan, Marzotto, 1964, p. 225.

⁶⁹ Arh. M.A.E., fond Mica Înțelegere, dos. 2, 1-ère session du Conseil Permanent, Pragă, 10 mai 1933.

⁷⁰ *Ibidem*, telegrama 2 949/6 februarie 1935 de la legația din Paris.

⁷¹ *Ibidem*, dos. 2, în memoriul francez, se susține de asemenea regulamentul unanimității, aplicabil la art. 19 din pactul Societății Națiunilor.

menținut și mai mult decât o oportunitate de a modifica condițiile în cadrul
pactului. Societatea Națiunilor s-a putut să aprobe o mare decepție atât în Germa-
nia, cât și în Italia.

Așadar, politica purtată de România zădărnice orientativă agresivă,
revizionistă a statelor fasciste. Apărând integritatea teritorială a țării, Nicolae
Titulescu și ca și grupările burgheze importante ale căror exponenți erau, s-au
bucurat de largul sprijin al opiniei publice, ca și al cercurilor progresiste
și antifasciste. Pactul cvadripartit a mai căzut și din cauză că Mică Intes-
legere dovedise că el ar fi putut deveni un primejdios instrument politic,
care ar fi dus chiar la sfârșitul Societății Națiunilor⁷². Pe de altă parte,
acest pact mai reprezenta și un acord antisovietic, ceea ce i-a dus reproba-
rea în rândurile popoarelor europatunde.

Să poate afirma că în prima jumătate a anului 1933 apariția pactului
cvadripartit se poate considera o consensușă și o profilurată a ceea ce avea să
însureze la 30 septembrie 1938 acordul celor patru mari puteri. Mădăria ob-
ținută în timp ce se desfășurau multiplele și complexe evenimente, diplo-
matice inferitoare la pactul celor patru, U.R.S.S. și a prezentat la a 31-a se-
dintă a Conferinței de zămărire de la Geneva proiectul despre definiția
agresiunii. Maxim Litvinov, ministrul de externe sovietic, a expus pe larg
teza deosebită de valoroasă pentru securitatea internațională, pentru men-
ținerea statului-quo și teritorială, dând totodată și definiția teritorială asu-
pra cămă și a ar fi exercitat agresiunea. El a înțeles prin teritoriu aria asu-
pra căreia un stat își exercită autoritatea⁷³. Până în 1938, așa cum pre-
ceizează istoricul sovietic I. F. Ivașin, dreptul internațional nu cunoșcuse o
definiție precisă a acestei noțiuni de definire a agresiunii⁷⁴.

În marele și agulile 1933, România și statele sale s-au stabilit cu
deosebită atenție conținutul definiției agresiunii care înseamnă implicit în-
pectarea statului-quo și teritorial și a tratatelor existente. În mai, Nicolae
Titulescu, aflat la Geneva, aprecia că aderarea României la definiția agre-
siunii servea interese majore ale statului, contribuind totodată la întărirea
generală a securității colective⁷⁵. În consecință, guvernul a hotărât ca la
3 și 4 iulie România, ca și alte câteva state, să semneze cu U.R.S.S. de-
osebit de importante convenții pentru definirea agresiunii⁷⁶.

Pentru înțea, oară se încheiau astfel de pacte atât între România și
U.R.S.S., cât și între celelalte state ale Micii înțelegeri și U.R.S.S. Această

Storia d'Italia, volume quinto, *Dalla crisi del primo dopoguerra a la fondazione
della Repubblica*, Torino, 1960, p. 319.

⁷² Arh. M.A.E., fond 55 E, Titulescu, telegrama 29 685/5 iunie 1933 către legatia
din Riga, semnată Titulescu.

⁷³ I. F. Ivașin, *Contribuții la istoria politicii externe a U.R.S.S.*, București,
Edit. Politică, 1960, p. 242.

⁷⁴ Arh. M.A.E., fond 55 E, Titulescu, telegrama 27 263/24 mai 1933, semnată
Titulescu.

⁷⁵ *Ibidem*, fond Spec. Națiunilor, Convenții de definiție de agresiune din
3 iulie 1933, semnată de România, Estonia, Letonia, Polonia, Finlanda, U.R.S.S., Persia și
Afghanistan. La 4 iulie 1933, semnată tot la Geneva Convenția de definiție a agresorului
de către România, Cehoslovacia, Iugoslavia, Turcia și U.R.S.S.

acțiune diplomatică a avut, așa cum remarcă și istoricul francez Driault, semnificația unui „nou pas spre normalizarea raporturilor între U.R.S.S. și statele Micii Înțelegeri”⁷⁷. Un merit deosebit în realizarea acestui pact politic pozitiv revine lui Nicolae Titulescu. Ministrul de externe al României a venit astfel în întâmpinarea planului de securitate franco-sovietic, plan ce se negocia în această perioadă și care presupunea, cum observă și istoricul englez Arnold Toynbee, ajutorul sovietic împotriva agresorului nazist⁷⁸.

*

Spre sfârșitul anului 1933, cât și în cursul anului 1934, acțiunile agresive și provocatoare ale fascismului s-au intensificat. În împrejurările creșterii agresivității statelor fasciste, ca și ale actelor săvârșite pe plan intern de Garda de fier, agentură stipendiată de nașiști, din inițiativa și sub conducerea P.C.R. a luat naștere mișcarea de masă legală antifascistă⁷⁹, având drept scop lupta fățișă împotriva tuturor organizațiilor de tip hitlerist-fascist⁸⁰. De aceea acțiunile antirevizioniste purtate de N. Titulescu erau susținute cu căldură de întreaga opinie publică progresistă și patriotă.

În toamna și în iarna anului 1933, după ce Germania ieșise din Societatea Națiunilor, propaganda revizionistă se intensificase atât în Italia, cât și în Germania. Ungaria horthistă ducea, de asemenea, o puternică campanie în acest sens. Conte Bethlen făcuse o vizită la Londra, unde unele grupări politice de dreapta priviseră cu simpatie revendicările șovine și exigentele agresive ale emisarului regimului horthist.

Nicolae Titulescu s-a întâlnit în atare împrejurări cu Eduard Beneș. La 11 decembrie 1933 au avut loc la Kosice discuții referitoare la intangibilitatea pactului Societății Națiunilor, atacat de revizionști, cât și despre măsuri necesare pentru păstrarea statu-quoului teritorial. Cu acest prilej, Titulescu a făcut declarații publice care exprimau pe deplin principiile ce se stabiliseră la Kosice. „Revizuirea tratatelor — a precizat Titulescu — înseamnă război. Noi vrem pacea. Dacă alții nu o vor, nu ne temem nici de aceasta”⁸¹. Încheierile convorbirilor de la Kosice sînt exprimate în chip deslușit de ministrul de externe al României, care a declarat cu fermitate: „Frontierele actuale ale Europei centrale sînt rezultatul unei evoluții de secole, al unui proces de justiție. Chestiunea frontierelor Europei centrale este un proces sfârșit și nu un proces care trebuie să înceapă: *res judi-*

⁷⁷ Edouard Driault, *op. cit.*, p. 309.

⁷⁸ Arnold Toynbee, *Survey of International Affairs 1936*. Londra Humphrey Milford, 1937, p. 505.

⁷⁹ Petre Constantinescu-Iași, *Organizațiile de masă legale conduse de P.C.R. în anii 1932—1938*, București. Edit. Academiei, 1952, p. 23.

⁸⁰ Mișcarea avea drept organ „Buletinul mișcării antifasciste”.

⁸¹ Arh. M.A.E., fond Mica Înțelegeri, dos. 1, „Buletin” nr. 24/31 decembrie 1933.

cate”⁸². Soluționarea practică a tezelor expuse la Kosice avea să-și găsească concretizarea cu prilejul sesiunii de la Zagreb a Micii Înțelegeri din 22 ianuarie 1934. S-a luat atunci decizia să se treacă la măsuri pentru intensificarea măsurilor destinate să întărească rezistența împotriva agresorilor fasciști⁸³.

Una dintre cele mai serioase acțiuni pentru crearea unui climat de rezistență împotriva tentativelor revizioniste a fost aceea cu privire la proiectul unei înțelegeri balcanice. Titulescu luptase intens, făcând deosebite eforturi pentru crearea acestei noi organizații antirevizioniste. De altfel, el a căpătat la conferința de la Zagreb deplină aprobare pentru tot ceea ce întreprinsese în acest scop în toamna anului 1933.

Ministrul de externe al României a fost unul dintre puținii bărbați de stat europeni care și-au dat seama de eficiența și de valoarea politică și etică a acestei noi înțelegeri regionale, care s-ar fi opus împreună cu Mica Înțelegere tentativelor revizioniste și revanșarde ale statelor fasciste.

Securitatea României, menținerea integrității ei teritoriale au impus, așadar, acestui stat luarea unor inițiative care s-au dovedit a fi utile atât Europei centrale, cât și Balcanilor.

În octombrie 1933, Titulescu, răspunzând și dorinței guvernului turc, a vizitat Ankara, unde i s-a făcut o primire excelentă. La 17 octombrie 1933 s-a semnat un tratat de amicitie, de arbitraj și de conciliație, care în articolul 1 prevedea „pace inviolabilă, amicitie sinceră și perpetuă între regatul României și republica turcă și între popoarele lor”⁸⁴. Prin încheierea acestui tratat s-a constituit, așa cum a arătat Titulescu, „fundamentul natural al unei întregi politici de organizare a păcii într-o regiune a Europei care părea foarte amenințată”⁸⁵. Ministrul de externe al României călătorea atunci în Balcani în scopul creării unui bloc balcanic lipsit de influența marilor puteri, bloc destinat să păstreze suveranitatea și integritatea națională a statelor ce aveau să-l constituie.

După succesul raportat la Ankara, el a vizitat Atena, unde Tsaldaris, președintele Consiliului de Miniștri, și întreaga opinie publică greacă și-au exprimat satisfacția față de obiectivele politice urmărite de România. În ianuarie s-a ajuns la un acord între Turcia, Iugoslavia, Grecia și România privind încheierea unei alianțe defensive, nădăjduindu-se totodată că Bulgaria va adera și ea în curând. La 9 februarie 1934 s-a semnat la Atena pactul de înțelegere balcanică, deschis și altor state balcanice, pact defensiv care avea drept scop păstrarea statu-quo-ului teritorial și menținerea păcii în această regiune a Europei⁸⁶. Toate rezervele fuseseră, așadar, înlăturate

⁸² Arh. M.A.E., fond Mica Înțelegere, dos. I, „Buletin” nr. 24/31 decembrie 1933.

⁸³ *Ibidem*, „Procès-verbal du Conseil Permanent de la Petite Entente”, Zagreb, le 22 janvier 1934.

⁸⁴ *Ibidem*, fond 71, Turcia, dos. 59, „Traité d'amitié, d'arbitrage et de conciliation entre la Roumanie et la Turquie”, Ankara, 17 octombrie 1933.

⁸⁵ N. Titulescu, *Cuvîntarea din 17 octombrie 1933*, în „Universul” din 17 octombrie 1933.

⁸⁶ Arh. M.A.E., fond Mica Înțelegere, dos. 10, Pactul de Înțelegere balcanică, Atena, 9 februarie 1934.

în fața ideii că securitatea era amenințată de statele fasciste. În Franța, în U.R.S.S. și în Marea Britanie, pactul italian a fost primit cu simpatie. Opinia publică îl sprijinea, ca și el nu avea doar o semnificație locală, de păstrare a frontierei, ci semnificauă și istorică. Gottfried Rhede a sintetizat voința fermă a statelor semnatare de a se opune tentațiilor de revizuire ale revanzarilor fasciști. Meritul lui Nicolae Titulescu, ministrul de externe al României, în înfăptuirea acestui bloc anti-revizionist a fost recunoscut pretutindeni, conferind bărbatului de stat român un rol din ce în ce mai important în politica europeană.

330

Ministrul de externe al României a fost unul dintre puținii care au înțeles în acest scop în toamna anului 1933. Politica revizionistă a statelor fasciste a luat în această perioadă multiple înfățișări. Italia fasciștă a constituit de pildă, la 17 martie 1934 un bloc agresiv cu evzansard împreună cu Austria și Ungaria horfhiștă. Noul bloc întărea riperbați pe zinu și statiom Micii Împerele și iula subminarea alianței pe care aceste state o aveau cu Franța.

România urma în această perioadă o politică externă constructivă destinată să apere integritatea și suveranitatea înălțată a țării. Apropierea sa de Uniunea Sovietică se accentuase în cursul anilor 1933 și 1934. La sesiunea Micii Împerele de la Zagreb din 27 februarie 1934 Titulescu s-a pronunțat așa cum se pronunțase anterior și Benes pentru restabilirea relațiilor diplomatice cu U.R.S.S.⁸⁷ În consecință, s-a trecut la acțiuni practice și la hotărâri în acest sens. În aprilie 1934 ministrul de externe al României a făcut o expunere în Adunarea deputaților în legatură cu situația grea creată de statele revizioniste. El a afirmat atunci că „contribuția adusă de guvernul sovietic în găsirea definiției agresorului este dintre cele mai importante”⁸⁸. În iunie 1934, România și aliatale sale au ajuns la concluzia că existau condiții favorabile pentru reluarea relațiilor diplomatice cu U.R.S.S. La 7 iunie au mai avut loc la Geneva unele convorbiri între Titulescu și Litvinov, convorbiri cu rezultate pozitive pentru menținerea statu quoului teritorial și al statelor existente. Două zile mai târziu au fost date publicității scrisorile prin care Cehoslovacia și România restabileau relațiile diplomatice cu U.R.S.S.⁸⁹ Acest pas însemnat făcut în sprijinul politicii de pace în Europa centrală și sud-estică a constituit un moment de seamă în istoria diplomatică a României, contribuind la echilibrul european și la acțiunea de salvagardare a păcii.

87 Arh. M.A.E., fond Mica Înteleger, dos. 1, Buluar, în fond M.A.E. fond Mica Înteleger, dos. 2, „Procès-verbal de la session ordinaire du Conseil Permanent de la Petite Entente, tenue à Zagreb, le 27 Janvier 1934”

88 Arhiva M.A.E., fond 35 E, Titulescu, telegrama 333/7, iunie, 1934, semnată Titulescu.

89 Ibidem, fond Mica Înteleger, dos. 1, La décision du Conseil Permanent, „Journal de Genève” din 12 iunie 1934.

nib și în această țară, Louis Barthou, ministrul de externe al Franței, expo-
 nerentul unor importante grupări politice și purtătorul negocierii cu U.R.S.S. pen-
 truză ca erza împreună cu statul socialist un sistem de securitate colectivă. El
 ar fi vrut ca la noul plan de securitate să mai adere Polonia, Cehoslovacia,
 statele baltice și Germania. Franța ar fi garantat frontierele europene ale
 U.R.S.S. și aceasta din urmă frontierele răsăritene ale Franței⁹¹.

Interesele antirevizioniste ale României coincideau, din acest punct de
 vedere, cu interesele Franței, astfel încât demersurile lui Barthou erau
 privite cu interes la București. Aderarea la pactul oriental de securitate
 colectivă era calduros sprijinită de opinia publică progresistă și antifascistă
 din întreaga țară. De aceea, a V-a sesiune a Micii Întelegeri, care a avut
 loc la București între 18 și 20 iunie 1934, a avut un mare eșec, căci cele
 trei state hotărâseră să susțină cu toate forțele organizarea securității ca
 și participarea la conventivene regionale de asistență mutuală, care sînt în
 curs de discuție⁹². Tot atunci a sosit în România și Louis Barthou. Sau
 rostii cu prilejul acestei vizite, discursuri antirevizioniste, destinate să spună
 într-un anumit fel nu agresorilor fasciști.

România a jucat în această perioadă un rol de seamă pe plan inter-
 național, și de aceea cea purtătoare a politicii externe constructive, destinată să
 servească păcii. Principiile acestei politici au fost expuse atunci în chip
 deslușit de Nicolae Titulescu. A Pacea a la război. Luta este deosebit an
 de vînt cadavrele noastre este dăruită pe un teren temelie ce poate susține o
 pace durabilă și aplicarea nune este securitatea⁹³. A precizat apoi și cadrul
 politic al sistemului de securitate sustinut de România, și de aliațele sale
 din Mica Întelegeri: „Politica noastră consistă în adevăr în a insera activi-
 tatea țarilor noastre într-o vastă rețea de state mențate de același ideal”.
 Ministrul de externe al României a scos însă în evidență și faptul că
 această participare trebuia să se efectueze în așa fel încât țara să sacrifice
 nimic din interesele noastre, naționale, acțiunea noastră să fie în mod
 constant subordonată interesului general⁹⁵.

Cu toată evidența ostilitate cu care statele fasciste au primit decla-
 rațiile antirevizioniste, se s-au pronunțat la București acțiunile pentru secu-
 ritatea colectivă și progresul țării. În 8 septembrie 1934 U.R.S.S. a intrat în
 Societatea Națiunilor iar Maxim Litvinov a expus tot atunci în plinul Mini-
 strii Sovietice pentru organizarea păcii. Guvernul român a pornit de la
 ideea că toate statele sunt interesate în menținerea păcii. Metaliaz la optima
 rezistență magneziunih isă și infirmitze de agresori. Propunerea în esență
 de securitate colectivă promovată de Litvinov.

⁹¹ Winston Churchill în discurs, 22 iunie 1934.
⁹² Anu. M.A.E. fond Mica Întelegeri, dos. 40. V. în: *Revista de Științe Politice și Sociologice*, București, 18-20 iunie 1934.

⁹³ „Universul” din 22 iunie 1934.
⁹⁴ *Ibidem*.
⁹⁵ *Ibidem*.
 - în: *Revista U.R.S.S. și U.P.R. Socialismul la București*, Edit. E. M. P., București, 30 octombrie 1934.

„un sistem de securitate colectivă“⁹⁷, care urma să cuprindă statele din Europa centrală și răsăriteană, inclusiv Germania. Acest plan se împletea cu cel francez, cuprinzând bogate și valoroase principii utile pentru pacea lumii.

*

În timp ce se desfășurau toate aceste evenimente constructive, forțele reacționare și teroriste, primind sprijinul direct al statelor fasciste, au trecut în mod practic la acțiuni brutale, destinate să oprească măsurile eficiente ce începuseră să se ia pentru păstrarea securității europene.

Asasinatul, ridicat la rang de metodă politică, a servit în octombrie 1934 pentru a crea o diversiune, încercându-se o încetinire sau chiar o oprire a acțiunilor ce se purtau pentru înfăptuirea pactului oriental. La 9 octombrie, Louis Barthou și Alexandru I al Iugoslaviei au fost asasinați la Marsilia, tocmai când urmau să încheie tratativele ce purtaseră cu privire la securitatea colectivă.

Imediat după atentatul de la Marsilia, Nicolae Titulescu a exprimat în cadrul Micii Înțelegeri și al Înțelegerii balcanice voința fermă a guvernului român de a continua în chip neabătut politica de susținere și de adeziune la pactul oriental. La Ankara, în timpul unei conferințe a Înțelegerii balcanice, el a afirmat cu fermitate că „pacea nu este o simplă vorbă. Pentru a o obține nu ajunge să afirmăm, trebuie s-o organizăm“⁹⁸. În noiembrie 1934, în urma plîngerii oficiale făcute de Iugoslavia la Societatea Națiunilor, România a susținut în mod consecvent protestul făcut de aliata sa împotriva Ungariei horthiste, care adăpostise și ajutase pe teroriștii croați care făcuseră parte din echipa asasinilor de la Marsilia.

La sesiunea din decembrie a Societății Națiunilor, în mod firesc ar fi trebuit să se stabilească responsabilitățile iar cei cu adevărat vinovați să fie deferiți oprobiului opiniei publice mondiale. Evident ar fi ieșit atunci la iveală rolul important jucat de Italia și de Germania. Noul ministru de externe al Franței, Pierre Laval, torpilând planul lui Barthou, a hotărât să încheie tocmai atunci unele acorduri cu Italia, declarând că va putea să oprească tendințele expansioniste ale Germaniei spre Mitteleuropa cu ajutorul Italiei fasciste. El a cerut, în consecință, Iugoslaviei, României și Cehoslovaciei să nu implice Italia în discuțiile ce se vor purta cu privire la atentatul de la Marsilia. Titulescu bănuia că Laval ducea o politică dublă și că ministrul de externe al Franței nu mai dorea în mod real să continue politica de securitate colectivă promovată de Barthou. „Cînd îl auzi vorbind — scria Titulescu la 22 noiembrie 1934 la București —, constai ușor deosebirea dintre forma ce întrebuintează și fondul la care țin-

⁹⁷ *Istoria Partidului Comunist al Uniunii Sovietice*, București, Edit. politică, 1960, p. 495.

⁹⁸ Arh. M.A.E., fond Înțelegerea Balcanică, dos. 20, Prima zi a Conferinței Înțelegerii Balcanice, 30 octombrie 1934.

tește“⁹⁹. O poziție deosebit de concesivă avea și guvernul Marii Britanii, care voia să menajeze și Ungaria. „Eden — informa Titulescu — a arătat că admite ca Ungaria să fie criticată cât de sever în dezbateri, dar nu va admite un blam în rezoluțiune împotriva Ungariei“¹⁰⁰.

A trebuit o puternică luptă a României și a aliaților ei la Societatea Națiunilor pentru ca vina Ungariei horthiste în atentatul de la Marsilia să fie înțeleasă în chip real. La ședința din 10 decembrie 1934, Nicolae Titulescu a precizat că pentru el „revizionism și terorism nu sînt noțiuni chiar atît de distincte, existînd între ele o filiațiune tot atît de strînsă ca aceea dintre tată și fiu“¹⁰¹. Dezvăluind resorturile ascunse ale terorismului, instrument al fascismului agresiv, România și aliații săi s-au opus hotărîrii luate de Consiliul Societății Națiunilor, care nu a recunoscut Ungariei vreo vină în atentatul de la Marsilia. Statele Micii Înțelegeri au decis în fața acestei poziții a Consiliului să retragă plîngerea adresată Societății Națiunilor, declarînd totodată că ea „nu este o instituție capabilă să rezolve conflicte“¹⁰². Gestul acesta plin de demnitate a făcut mare impresie. Consiliul Societății Națiunilor a fost nevoit să adopte o altă rezoluție, referindu-se la neglijența condamabilă a Ungariei¹⁰³, ceea ce a dovedit totuși că marile puteri au trebuit să cedeze în fața solidarității și a argumentelor de necontestat produse de cele trei aliate.

Influența exercitată îndeosebi de România supăra statele fasciste. Italia a încercat de aceea să diminueze rolul jucat de acest stat în Europa centrală. În decembrie 1934, în timp ce aveau loc negocierile franco-italiene, Mussolini și Laval au hotărît ca garanția pentru independența Austriei ce urma să fie inclusă în textul acordurilor „să fie dată numai de Franța și de statele vecine cu Austria“¹⁰⁴, excluzîndu-se astfel România. Titulescu și-a dat seama că se urmărea să se atribuie țării sale un rol inferior, lovindu-se totodată și în Mica Înțelegere. I-a arătat în mod ferm lui Laval că formula la care se gîndește este inadmisibilă, informîndu-l totodată că nici Cehoslovacia și nici Iugoslavia nu vor garanta independența Austriei fără România¹⁰⁵. Laval a fost din nou nevoit să dea înapoi, trebuind să specifice în acordul cu Italia că semnau mai întîi vecinii Austriei, tratatul rămînînd „deschis pentru adeziunea Franței, Marii Britanii și a României“¹⁰⁶.

Acordurile Franței cu Italia, ca și politica din ce în ce mai concesivă a Marii Britanii față de Germania, produsese ră neliniște în România.

⁹⁹ Arh. M.A.E. fond 55 E, Titulescu, telegrama 1125/22 noiembrie 1934 de la Geneva, semnată Titulescu.

¹⁰⁰ *Ibidem*, telegrama 1215/6 decembrie 1934 de la Geneva.

¹⁰¹ *Ibidem*, fond Soc. Națiunilor, dos. 109, Proces-verbal, 10 decembrie 1934.

¹⁰² *Ibidem*, fond 55 E, Titulescu, telegrama 1249/11 decembrie 1934, de la Geneva, semnată Titulescu.

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ *Ibidem*, telegrama 477/27 decembrie 1934 de la Saint-Moritz, semnată Titulescu.

¹⁰⁵ *Ibidem*.

¹⁰⁶ *Ibidem*, telegrama 477/24 decembrie 1934, semnată Titulescu.

într-un **Lai** în **deputat** anul **1935**, **Nicola** **de** **Titulescu** **ca** și **ministri** **de** **extere**
 ai **Cehoslovaziei** și **al** **Ungariei**, **ca** **ajung** **la** **concluzia** **că** **trebuie** **luate**
măsuri **urgente** **pentru** **perfectarea** **a** **planului** **franco-sovietic** **de** **securitate** **co-**
lectivă. **Ei** **au** **considerat** **că** **încheierea** **cu** **mai** **grabnic** **a** **mândri** **tratat** **de**
raspunde **mutuală** **în** **France** **și** **URSS** **constituie** **o** **condiție** **indispen-**
sabilă **pentru** **o** **bună** **funcționare** **a** **Mitling** **intelectiv** **și** **un** **hotărâre** **în** **lat-**
-amice **1935** **10** **de** **decembrie** **1935** **I.**

Lupta **diplomatică** **antirevisionistă** **a** **Români** **și** **a** **aliților** **și** **ca**
duș **asadar** **are** **stat** **spre** **o** **poziție** **politică** **care** **nu** **se** **execută** **în** **proprie**
sale **obiective** **nationale** **și** **serve** **ca** **cauza** **până** **în** **generații** **Realizarea** **a** **pacului**
original **devenise** **în** **acești** **ani** **o** **problemă** **internțională** **de** **o** **deosebită** **im-**
portanță. **Încheierea** **tratatului** **dintre** **URSS** **și** **France** **în** **parte** **integrității**
din **acest** **pac** **interese** **în** **cel** **mare** **în** **grăd** **România**. **Din** **cauza** **aceasta**,
Titulescu **și** **un** **grup** **pas** **în** **pas** **asistau** **la** **lăvral**, **stăruind** **față** **de** **șar-**
presum **pe** **cauza** **a** **ministrului** **de** **extere**, **ak** **France** **și** **ca** **în** **tratat** **și** **în** **tratat**

Spre **sfârșitul** **lunii** **martie** **1935** **când** **guvernul** **francez** **a** **elaborat** **text-**
ul **proiectului** **de** **tratat** **cu** **URSS**, **Titulescu** **a** **fost** **continuu** **consultat**.
La **18** **martie**, **el** **scrie** **la** **București** **în** **ambasada** **la** **Quai** **de** **Orsay** **în** **o** **de**
șapte **ore**, **începând** **cu** **dejunul** **ofert** **de** **Laval** **și** **continuu** **discuțiile**
cui **Filandin** **și** **Léger**. **Aceste** **discuții** **au** **probat** **și** **și** **pe** **formale** **în** **la** **care**

France **trebuie** **să** **recoadă** **pentru** **o** **asigura** **he** **securitatea**, **o** **dată** **refuzul** **de**
Germaniei **în** **registrat** **fără** **ca** **convenția** **de** **Locarno** **să** **fie** **ca** **ca**
Se **poate**, **asadar**, **afirma**, **pe** **baza** **documentelor** **diplomatice** **existente**
la **București**, **ca** **la** **actul** **construit** **de** **încheiere** **a** **tratatului** **franco-sovietic**,
România **a** **adus** **o** **contribuție** **de** **seama**. **Referindu-se** **la** **acest** **tratat**, **Nicola**
Titulescu **explică** **pe** **scurt** **raționarea** **și** **el** **ortur** **de** **depuse** **la** **ratul**
franco-sovietic **este** **chiar** **precizată** **în** **1935** **10** **de** **decembrie** **1935** **I.**

Împotriva **organizării** **acestei** **securități**, **ofensiva** **statelor** **fasciste** **și** **în** **la**
forme **din** **ce** **în** **ce** **mai** **pronunțată** **se** **generalizată** **în** **partea** **de** **politică** **mai**
mult **decît** **în** **concesivă** **la** **Marin** **Britanica** **și** **în** **tratat** **de** **acord**
naval **cu** **Germania**. **Acest** **acord**, **susține** **Winston** **Churchill** **s-a** **făcut** **fără**
consultarea **Francei** **și** **fără** **ca** **Societatea** **Națiunilor** **să** **fie** **în** **tratat** **110**

Într-o **lucrare** **recentă**, **istoricul** **Ernie** **de** **Castro** **consideră** **ca** **în** **1935** **în**
Ath. **M.A.E.**, **fond** **Mica** **Întelegere**, **dos.** **3**. **Proces-verbal** **de** **Consiu**
de **la** **la** **Petite** **Entente**, **11** **ianuarie** **1935**. **100**

108 **Ibidem**, **fond** **55** **E**, **Titulescu**, **telegama** **8/31** **martie** **1935** **de** **la** **Paris** **semnată**
Titulescu

100 **Discursul** **d-lui** **Titulescu**, **"Universul"** **din** **10** **mai** **1935**. **101**

110 **Vezi** **Winston** **Churchill**, **op. cit.**, **p.** **137**, **138** **și** **141**. **101**

grupaseră tratatul de la Versailles, proslăvind, în fața lumii, întregi că, *de facto*, i el fusese depășit¹¹². După ce, semnând războiul, și-au pierdut și Italia, care, în octombrie 1935, începuse în Asia în Abisinia, dorind să cuculească în mod brutal țara de la Suda Vestale, și în 1936, tot data și pactul Societății Națiunilor. Din răscălmăciment, înfrânt, românii și Societatea Națiunilor a progresat, pas cu pas, prăvălindu-se din nou directo- ratul european în pactul de la Locarno, asino nă să năvniți țării us scob din lărmă, luptă și în România, importanța de curi burgheze realiste, erau, înofarite, să rapene pactul Societății Națiunilor, care garanța statu-quo-ul teritorial și înfrățelile existente, și nă să se ob evităm năo înfrăsoh citalm și al tătănoy și de concepind din octombrie 1935, în condiții deosebit de dificile create de marul puteri, Titulescu și a, situație pe poziția de a apăra Abisinia, cotropită de fascismul italian, cerând, totodată, respectarea clauzelor prevăzute în pactul Societății Națiunilor. La 14 octombrie 1935, de la pld. și a susținut punerea în aplicare a sancțiunilor în conformitate cu articolul 16 din pact, articole care stabilea rupe și imediată a relațiilor financiare și com-erziale¹¹³ cu statul agresor. A avut, de asemenea, oociri cu reprezen- tanții Angliei și ai Franței, arătându-le că, prin criteriile ce impuseseră se ajunsese la situația paradoxală că numai statele care respectau pactul So- cietății Națiunilor și aplicau în mod real ca România, de pld. sancțio- nile împotriva Italiei, să suferă ce adevărat o diminuare a exporturilor¹¹⁴ lor.

Emoțiile și continuul conflict alor se diplomatice de la Societatea Na- ționilor produse din cauza acțiunilor de cotorpă a lui Mussolini și au trans- format, însă, într-o adevărată stupefacție când Hitler a invadat în martie 1936 zonă demilitarizată a Rinului, astfel că pentru prima dată începuse să se încălce în București, observă ministrul Bantei, 2, și a se putea realiza în astfel de violare a semnăturilor¹¹⁴. România și aliații săi din Mică Înțe- legere și din Înțelegerea balcanică stău întru mi de 10 martie 1936 la Geneva și au hotărât să apere, prin toate mijloacele, aplicarea tratatelor, inclusiv cel de la Locarno¹¹⁵.

La 14 martie, când au început la Londra, dezbaterile Consiliului So- cietății Națiunilor, confuzia și sovăiala marilor puteri, încoschiază domi- nant. La ședințele publice, remarca un înalt demnitar francez, expo- zeurile cele mai nete și cele mai directe, cele mai bine argumentate au fost mar întâi al domnului Titulescu, apoi al domnului Barcia.

¹¹² Emile de Groot, *l'Angleterre et L'Europe...* vol. II, p. 931.

¹¹³ Arb. M.A. E. n. d. o. 27, fond, Societatea Națiunilor, Procès-verbal provisoire de la première séance tenue à Genève, 11 octombrie 1935, în *Documents diplomatiques français*, 1935, t. 1, p. 14 octombrie 1935.

¹¹⁴ Ibidem, Ședința „Comitetului celor 18” din 19 octombrie 1935, în *Documents diplomatiques français*, 1935, t. 1, p. 19 octombrie 1935.

¹¹⁵ *Documents diplomatiques français*, t. 1, p. 14 octombrie 1935, în *Documents diplomatiques français*, 1935, t. 1, p. 14 octombrie 1935.

¹¹⁶ *Documents diplomatiques français*, 1935, t. 1, p. 14 octombrie 1935.

¹¹⁷ Ibidem, p. 585.

Într-adevăr, ministrul de externe al României, care reprezenta în Consiliul Societății Națiunilor Mica Înțelegere, a făcut tot ce i-a stat în putință pentru a salva pactul. El lupta implicit și pentru respectarea tratatelor existente, tratate care sancționaseră opera patriotică din anul 1918, când se desăvârșise unitatea națională a României. A arătat atunci cu o deosebită clarviziune că, „dacă Societatea Națiunilor ar sfârși prin a legaliza faptul împlinit, dacă ar ieși învinsă din criza actuală, ea nu ar mai putea evoca de aici înaintea decît un frumos ideal al trecutului și nu o realitate vie a prezentului”¹¹⁸. Deși puterile semnatare ale tratatului de la Locarno au prezentat la 19 martie hotărîri constructive de rezistență, guvernul britanic le-a considerat doar ca simple propuneri, ca „baze la care se pot face de către Germania contrapropuneri”¹¹⁹. Pentru aliatele Franței din Europa centrală a apărut în mod evident că Franța nu va riposta, că ea „nu va lupta și că, chiar dacă ar fi vrut să lupte, Anglia ar fi reținut-o”¹²⁰.

În martie 1936 se ridicase, așadar, *de facto*, problema revizuirii tratatelor, ceea ce constituia o mare primejdie pentru securitatea României. În acea perioadă deosebit de grea, „Partidul Comunist din România, exprimînd interesele vitale ale maselor largi — apreciază tovarășul Nicolae Ceaușescu —, militează activ pentru unirea tuturor forțelor democratice și patriotice ale poporului pentru apărarea independenței și suveranității țării”¹²¹. Toate acțiunile destinate să servească acestui nobil obiectiv au fost sprijinite de partid, ca și de masele largi populare.

Nicolae Titulescu, înflăcărat patriot, luptător ferm pentru menținerea integrității teritoriale, a considerat că era necesar să fie grăbite demersurile începute încă în 1935 pentru stabilirea unor tratate de asistență mutuală între România și U.R.S.S., pe de o parte, și între Franța și România, pe de altă parte.

În calea tratatelor purtate cu U.R.S.S. au existat însă serioase dificultăți atît pe plan intern, cît și pe plan extern. Cu toate acestea, Titulescu a mai izbutit să mențină această orientare politică în vara anului 1936. La 6 iunie, cei trei șefi de stat din Mica Înțelegere s-au întrunit la București, reafirmînd atît teza despre indivizibilitatea păcii, cît și aceea despre necesitatea susținerii politicii de securitate colectivă. Totodată s-a luat hotărîrea ca cei trei aliați să se împotrivescă la o eventuală reconstituire a pactului cvadripartit¹²².

¹¹⁸ Arh. M.A.E., fond Societatea Națiunilor, dos. 109, Ședința din 18 martie 1936 a Consiliului Societății Națiunilor.

¹¹⁹ *Ibidem*, Raportul din 2 aprilie 1936 al legației române de pe lângă Societatea Națiunilor, semnat Antoniadă.

¹²⁰ Winston S. Churchill, *op. cit.*, p. 202.

¹²¹ Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, București, Edit. politică, 1966, p. 42.

¹²² Arh. M.A.E., fond Înțelegerea balcanică, dos. 5, telegrama 32068/iunie 1936 către legația din Atena, semnată Titulescu.

În România, importante grupări politice burgheze socoteau că trebuie urmată însă pas cu pas politica celor două mari puteri aliate și prietene, Franța și Marea Britanie. La 14 iulie Titulescu a căpătat o reînnoire a plenipotenței ce poseda pentru a încheia astfel tratatul de asistență mutuală cu U.R.S.S.¹²³. Acest tratat urma „să reglementeze, pe baza respectării reciproce a independenței și suveranității, asistența mutuală și ajutorul reciproc între cele două state în cazul agresiunii împotriva unuia dintre ele“¹²⁴.

Împotriva acestei acțiuni constructive, în cercurile conducătoare și-au făcut și mai intens loc ideile care aveau drept obiectiv înlăturarea lui Titulescu. La 29 august 1936, el a fost scos din funcția de ministru de externe ce deținea. Regele și noul guvern au decis să sprijine securitatea României, conform politicii tradiționale a țării, pe alianța cu Franța, pe pactul Societății Națiunilor și pe amicitia cordială cu Marea Britanie. Se pare că în aceste luni ar fi dominat chiar orientarea spre o mai mare apropiere de Anglia¹²⁵.

*

Noul guvern, instalat la sfârșitul lunii august, a urmărit, așadar, politica de păstrare a integrității teritoriale a țării, legându-se din ce în ce mai strâns de cele două mari puteri apusene.

În septembrie 1936, cu prilejul discuțiilor preliminare sesiunii Micii Înțelegeri de la Bratislava, noul ministru de externe al României, Victor Antonescu, a constatat o perfectă identitate de vederi între România și Cehoslovacia referitor la strânsa lor alianță cu Franța¹²⁶.

În această perioadă s-au intensificat acțiunile statelor fasciste, în special ale Germaniei, pentru a dezorganiza Mica Înțelegere și a rupe România de aliatele sale. În acest scop, Hitler, Göring și von Neurath au făcut multiple declarații, referindu-se la „dezinteresarea“ Germaniei față de obiectivele revizionismului maghiar¹²⁷. Se încerca pe această cale să se capteze bunăvoința României și atragerea ei spre sfera de influență a Germaniei. Vagile promisiuni ale hitleriștilor nu au produs însă impresie. Burghezia română, în copleșitoarea ei majoritate, era profund ostilă Germaniei. Întreaga națiune nu uitase nici jaful și nici suferințele produse de

¹²³ Raymond Cartier, *Quatre réponse de Mr. Titulescu*, în „L'Epoque“ din 6 iunie 1939. Prima plenipotență o primise în iulie 1935.

¹²⁴ N. Ceaușescu, *op. cit.*, p. 41—42.

¹²⁵ Arh. M.A.E., fond Înțelegerea balcanică, dos. 20, telegrama 387/12 mai 1936 de la legatia din Helsingfors.

¹²⁶ *Ibidem*, Expunerea făcută de dl președinte Beneș d-lui V. Antonescu la Topolkianky 12 septembrie 1936.

¹²⁷ *Ibidem*, fond Relații româno-germane, vol. 46, Întrevederea mareșalului Göring-Gh. Brătianu, Ata Constantinescu, Berlin, 7 noiembrie 1936, p. 12.

armată lui Wilhelm al II-lea în timpul primului război mondial. În afară de Garda de Fieș și telefoanele puterii, oamenii împoziți de dreptățile ale Reichului nu aveau sprijinitori în România. Germania și țările ei nu putea domina acest stat decât dacă ținea seama de două organizații antirevizioniste. Mica Înțelegere și Înțelegerea balcanică, înzind astfel România de aliați ei firești.

În anul 1937 statele fasciste au reușit un prim succes în realizarea deșideratelor lor, provocând în mod indirect o primă, dar puternică fisură în sinul Micii Înțelegeri. Guvernul Stojađinović a căutat pactul de organizare al Micii Înțelegeri din 10 februarie 1933, semnând la 24 ianuarie 1937 un pact cu Bulgaria fără a cere în prealabil consimțământul aliaților săi. România nu a vrut să recunoască acest tratat și a cedat doar la insistențele repetate ale Franței. La Paris, în precizia Mađon, Antonescu a trimis telegramă trimisă legăției din Moscova: „nu numai dl. Daljos, ci și președintele republicii au insistat pentru a nu face să accept. pactul bulgaro-iugoslav”¹²⁹. Concesiile la care consimțise guvernul român privind îndemnulurile Franței, i-au îngăduit lui Stojađinović să facă un pas și mai departe în acțiunea de slăbire a solidarității Micii Înțelegeri. A încheiat în martie 1937 un tratat de „amiciție eternă cu Italia fascistă” apreciat de Ciano ca „lovitura de gratie”¹³⁰ dată acestei organizații antirevizioniste. Unii istorici, ce Jacques Pirenne, susțin chiar că acest pact încheiat de Stojađinović cu Mussolini marca sfârșitul Micii Înțelegeri.

În cursul anului 1937, 300.000 de soldați ai Marii Britanii și ai Franței, ca și sub influența stăruințelor repetate ale lui Stojađinović, guvernul român a acceptat să înceapă negocierile cu Ungaria în condițiile respectării statului quo în teritorial. Guvernul maghiar dorea să revizuiască clauzele militare ale tratatului de la Trianon, de acord cu statele Micii Înțelegeri, încheind, în schimb, pacte de neagresiune separate cu România, Cehoslovacia și Iugoslavia. În august 1937, tratativele purtate cu Bardossy, ministrul Ungariei la București, care avea deplină plenipotență, progresaseră fapt primit cu satisfacție atât la Londra, cât și la Washington. Politica, concesiilor nu a dat însă, cum s-a și firesc rezultatele dorite. După discuțiile Hitler-Halifax din noiembrie 1937, discuții care satisfăcuseră în mod deosebit statele revizioniste, Ungaria nu mai voia în fond să poarte tratative pe baza statului quo în teritorial existent. Totul a rămas de aceea în suspensie.

¹²⁹ Arh. M.A.E., fond Mica Înțelegere, dos. 10, Pact bulgaro-iugoslav, semnat la Belgrad la 24 ianuarie 1937.

¹³⁰ *Ibidem*, fond C. 24, Relații sovieto-române, dos. 12, telegrama din 17 februarie 1937, semnată V. Antonescu către Ciuntu, ministrul României la Moscova.

¹³¹ Arh. Inst. de istorie „N. Iorga”, Text de Al. Cretzeanu, Ankara, 1945, p. 33.

¹³² Jacques Pirenne, *Histoire de L'Europe*, tome I, Bruxelles, La Renaissance du livre, 1962, p. 195.

¹³³ Arh. M.A.E., fond Mica Înțelegere, dos. 13, telegrama din 24 ianuarie 1937, de la legăția din Washington, semnată Davila.

¹³⁴ *Duchennys et l'Allemagne et le Japon pendant la guerre mondiale*, tome I, Moscou, Ed. en langues étrangères, 1948, p. 142.

În decembrie, după vizita ministrului de externe al Franței, Yvon Delbos la București, guvernul român a înțeles că influența exercitată asupra guvernului francez de către Marea Britanie, prescuse și ca direcția ratul european în patru se recostituisse, în forme și mult mai grave decât în 1933. Politica concesiilor se dovedea a fi lipsită de surse, pe neajudele de astăzi și înaintea ei își făceau loc în România. Germania își extindea pretențiile, iar guvernul acordase greș dar acordase concesiuni economice nazistilor. În raportul economic anual al celui de al III-lea Reich pe 1937, se exprima în orice caz satisfacția în legătură cu posibilitățile de dezvoltare ale relațiilor economice cu România. Tot acum suspendarea acordului de haterist Garzii de fier devenisera cu mult mai substanțiale.

În februarie 1938, guvernul dictatorial regal fusese informat că Anglia dorea să se înțeleagă și să stabilească legătură cu mai bune cu Germania. După faimoasa călătorie a lordului Halifax în Germania, relata pe 19 februarie ministrul român la Londra și după convorbirile avute aici cu domni. Chautemps și Delbos, președintele ministrului britanic a dat birourilor sale să studieze un plan de ansamblu pentru înțelegere cu Germania și diplomații români încheie raportul concludând: „Anglia nu are nicio intenție să se opună expansiunii germane în sud-est și în nord-vest și în ceea ce privește sprințurile Marii Britanii în această regiune”¹³⁷.

În martie 1938, Austria a fost cucerită de nazizi. Consternarea a fost aproape unanimă în România, cu atât mai mult cu cât Germania se apropia acum de frontierele țării. Partidul comunist a considerat în aceste zile că ocuparea Austriei de la Hitler cheia pentru suprimarea Cehoslovaciei și pentru subjugarea economică și politică a tuturor țărilor din bazinul dunărean și din Balcani.

În timpul acestor puternice tremurări, Marea Britanie a răspuns în mod negativ guvernului sovietic care la 17 martie 1938 propusese o discuție și luarea unor măsuri împotriva agresiunii Cehoslovacia era direct amenințată și întregul bazinul danubian era în stăruire. În România, veri notării să ajute Cehoslovacia. Guvernul se împotriva oricărui atingere a tratatelor și a pătratelor existente. La 20 martie 1938, sub preleghul sesimului Micii înțelegeri, Petrescu-Comnen a arătat aliatei sale că Ungaria și-a exprimat dorința să continue tratativele

¹³⁶ Deutsches Zentrum Archiv, Bonn, D.D.R., Foreign Office in Femesvar/Idos, 278, p. 175. *Ubersicht über den Stand der wirtschaftspolitischen Beziehungen Deutschlands zum Jahre 1937*, no. 2, p. 102. ¹³⁷ *Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Militärgerichtshof, Band VII, Nürnberg*, 1948, p. 417 zimer. ¹³⁸ Arh. M.A.E., fond Anglia, rapoartul 30/19 februarie 1938 de la legatura din Londra, semnat de G. G. G. la 28/2 februarie 1938.

¹³⁷ *Ibidem*.

¹³⁸ Ashb. Inst. nile studiilor istorice și științifice de la București, „Cronica P.C.R., Etapa hotărâtoare în declanșarea războiului, în „Știința“ din 1 aprilie 1988, p. 47.

¹³⁹ Documents et matériaux se rapportant à la veille de la deuxième guerre mondiale, p. 91, 93, 94 nota 3, subsol.

începute în anul precedent, dar fără Cehoslovacia. „Budapesta — a declarat ministrul de externe al României —, probabil inspirată de alte capitale, pune ca o condiție prealabilă oricărei înțelegeri cu România și Iugoslavia abandonarea Cehoslovaciei, deci dizolvarea Micii Înțelegeri. Am răspuns — și-a continuat expunerea Comnen — că România nu va comite niciodată un act de felonie și că cunosc prea bine climatul diplomatic al momentului ca să nu-mi dau seama că abandonarea Cehoslovaciei va fi semnalul dizolvării Iugoslaviei și a României“¹⁴⁰. Totodată el a ținut să precizeze la această sesiune a Micii Înțelegeri că, dacă Ungaria ar recurge la violență, clauzele referitoare la tratatul de la Trianon din tratatul cehoslovaco-român ar fi aplicate imediat¹⁴¹. Totodată, Comnen s-a străduit să atenueze contradicțiile cehoslovaco-ungare, aranjînd unele discuții separate între Bardossy și Krofta.

Rezultatul tuturor eforturilor depuse de România în sprijinul aliatei sale a fost destul de modest: negocierile au fost menținute, încercîndu-se rezolvarea litigiilor pe baza tratativelor.

Tot în mai 1938 ministrul de externe al României a întreprins noi demersuri pe lângă Marea Britanie și Franța, înmîinînd lui Halifax și lui Bonnet un memoriu confidențial. În esență, el ruga să se oprească expansiunea economică a naziștilor în Europa centrală și în România și propunea noi planuri de colaborare economică franco- și anglo-română, cerînd să se facă excedentară balanța comercială a României, care era deficitară la Paris și la Londra¹⁴². Dacă s-ar fi soluționat în mod favorabil propunerea României, așa cum părea că se va întîmpla mai ales după convorbirea din iunie de la Londra între Tătărescu și Halifax¹⁴³, întreaga Europă centrală, și mai ales Cehoslovacia, ar fi avut mult de cîștigat.

În iulie 1938 însă, delegația economică engleză, condusă de sir W. Leith Ross, care urma să viziteze România, și-a amînat sosirea¹⁴⁴. Chamberlain considera că nu putea duce o politică ce ar încorda relațiile cu Germania¹⁴⁵. Rezultă, informa cu totul dezamăgit ministrul României la Londra, că „Germania a lucrat din răspuțeri contra interesării mai mari a Angliei în Europa centrală și că a obținut deocamdată o amînare sau o încetinire a acțiunii britanice“¹⁴⁶.

¹⁴⁰ N. Petrescu Comnen, *Anarchie, dictature ou organisation internationale pour éviter une troisième guerre mondiale*, Geneva, Perret-Gentil, 1946, p. 92, nota 2.

¹⁴¹ Arh. M.A.E., fond Mica Înțelegere, dos. 3, Procès-verbal de la session ordinaire du Conseil Permanent de la Petite Entente, tenue à Sinaia le 4 et le 5 mai 1938.

¹⁴² *Ibidem*. Memoriu confidențial remis de N. P. Comnen lui Bonnet în mai 1938 la Geneva (un memoriu identic i s-a dat și lordului Halifax).

¹⁴³ *Ibidem*, fond 71, Anglia, dos. 40, telegrama 182/24 iunie 1938 de la legația din Londra, semnată V. Grigorcea.

¹⁴⁴ *Ibidem*, telegrama 194/7 iulie 1938 de la legația din Londra, semnată V. Grigorcea.

¹⁴⁵ *Ibidem*.

¹⁴⁶ *Ibidem*.

Politica mai mult decât concesivă a Marii Britanii a influențat, așadar, în mod negativ acțiunea de rezistență antinazistă a României, ca și a aliaților sale din Mica Înțelegere.

În Franța, defetismul lui Georges Bonnet mergea în aceste luni atât de departe, încît pentru România devenise evident că guvernul Daladier nu va pune în aplicare tratatul de asistență mutuală cu Cehoslovacia. De aceea, cînd ministrul de externe al Franței a pus României întrebarea dacă ar fi de acord să permită trecerea trupelor și avioanelor sovietice¹⁴⁷ în cazul că U.R.S.S. ar fi venit în ajutorul Cehoslovaciei, răspunsul trebuia bine cumpănit. Comnen a arătat că întrebarea lui Bonnet punea problema depășirii prevederilor actualei alianțe dintre Cehoslovacia și România. Totodată, el a precizat că țara sa „face parte dintr-un complex de alianțe care o împiedică să ia atitudine ce nu ar fi împărtășite de aliații săi“¹⁴⁸.

Totuși, în dorința de a ajuta Cehoslovacia, România a participat la o conferință ce se ținea la Moscova privind calea de navigație Moscova—Praga¹⁴⁹. Totodată, ministrul român la Berlin a comunicat la 30 mai lui Göring că avioanele sovietice care ar zbura spre Cehoslovacia la trei-patru mii de metri înălțime vor fi lăsate să treacă, deoarece la o atare altitudine nu se putea interveni¹⁵⁰.

Între timp, Cehoslovacia stăruia să se reia negocierile cu Ungaria, nădăjduind, arăta ministrul României la Praga, „să-și vadă situațiunea prețios întărită printr-un act ce ar constitui o strălucită dovadă de solidaritate a Micii Înțelegeri“¹⁵¹. Comnen a intensificat de aceea negocierile cu Ungaria. Între 21 și 22 august 1938, cu prilejul conferinței de la Bled, el a înfățișat rezultatul demersurilor purtate în numele Micii Înțelegeri. Se ajunsese la „acorduri definitive între Ungaria, pe de o parte, și România și Iugoslavia, pe de altă parte“¹⁵². Comnen a precizat că întreaga acțiune nu va fi considerată ca terminată pînă cînd nu se va încheia și acordul cehoslovaco-ungar, fapt relevat și de istoricul ungar Magda Adam¹⁵³. Ministrul de externe al României a subliniat tot atunci că acordurile încheiate cu Ungaria nu vor afecta cu nimic drepturile și îndatoririle decurgînd din tratatele de alianță ale statelor din Mica Înțelegere¹⁵⁴.

În septembrie, criza cehoslovacă se agravase. N. Petrescu Comnen, care se găsea la Geneva, aflase că Franța refuzase propunerea sovietică de a aduce

¹⁴⁷ Arh. M.A.E., dos. 31, telegrama 5/12 mai 1938 de la Geneva, semnată Comnen.

¹⁴⁸ *Ibidem*.

¹⁴⁹ *Ibidem*, fond Mica Înțelegere, dos. 31, telegrama 42 842/16 iulie 1938, semnată Comnen.

¹⁵⁰ *Ibidem*, telegrama 32428/30.V.1938 de la legatia din Berlin, semnată Djuvara.

¹⁵¹ *Ibidem*, raport 2130/12 august 1938 de la legatia din Praga, semnat Crutzescu.

¹⁵² *Ibidem*, dos. 3, Procès-verbal de la sésion du Conseil Permanent de la Petite Entente, tenue à Bled, les 21—22 Août 1938.

¹⁵³ Magda Adam, *Madarsko a Malá Dohoda v obdobe pred druhou svetoven valkou 1937—1938*, în „Ceskoslewensky Casapis historicky“, Praga XI/1963/6, p. 756.

¹⁵⁴ Arh. M.A.E., fond Mica Înțelegere, dos. 3, Procès-verbal de la sésion du Conseil Permanent de la Petite Entente, Bled, les 21—22 Août 1938.

chestiunea cehoslovacă în fața Societății Națiunilor¹⁵⁵. Guvernul englez luase tot atunci poziție hotărît negativă, declarînd că nu va ajuta Franța dacă ea ar pune în aplicare pactul de asistență mutuală cu Cehoslovacia¹⁵⁶. Horthy vizitase, între timp, Berlinul, iar Polonia declarase că, în cazul unui conflict circumscris între Cehoslovacia și Germania, ar permite și ar înlesni aprovizionarea germană¹⁵⁷. În asemenea condiții, România a făcut cunoscut la Geneva la 15 septembrie 1938 că-și va îndeplini obligațiile contractuale față de Cehoslovacia¹⁵⁸.

De aceea, cînd Ungaria a revendicat teritoriile din Slovacia meridională, N. Petrescu Comnen i-a scris lui Stojadinovič pentru a lua măsuri comune în vederea unor demersuri la Paris și la Londra. Spera să poată opri astfel Ungaria de a ataca Cehoslovacia¹⁵⁹. Stojadinovič era însă de părere că, referitor la revendicările maghiare și polone asupra Cehoslovaciei, principiul naționalităților ar trebui „să joace întocmai ca și în regiunea sudetă“¹⁶⁰. Comnen i-a răspuns la 22 septembrie primului ministru iugoslav, arătîndu-i: „Departate de mine ideea de a ne angaja într-o acțiune ce ne-ar putea duce la război. Socotesc însă că avem o răspundere istorică și că într-o zi am putea fi întrebați cum se poate ca guvernele de la București și Belgrad să nu fi încercat măcar o acțiune diplomatică pentru a împiedica unirea Slovaciei cu Ungaria, ceea ce ar putea însemna începutul revizuirii totale a clauzelor tratatului de la Trianon“¹⁶¹. Cerea, în consecință, din nou o intervenție comună la Paris, Londra, Roma, Berlin, Varșovia și Budapesta. În măsura în care presiunile asupra Cehoslovaciei creșteau, la București veneau atît promisiuni, cît și presiuni directe și indirecte.

Guvernul Marii Britanii a trimis prin Michael Palairat, sosit anume în acest scop la București, un mesaj privind consultarea reciprocă în problemele care interesau Marea Britanie și România¹⁶². Mesajul lui Halifax a fost socotit atunci ca avînd valoarea unui *gentlemen's agreement*¹⁶³.

Berlinul sfătua România să-și vadă de propriile interese, putîndu-se fixa acum o orientare definitivă la Budapesta în chestiunea Transilvaniei¹⁶⁴. Sfaturi și promisiuni similare veneau și de la Roma¹⁶⁵. România a rămas

¹⁵⁵ Arh. M.A.E., fond Mica Înțelegere dos. 14, telegrama 22/14 septembrie 1938, semnată Comnen.

¹⁵⁶ *Ibidem*.

¹⁵⁷ *Ibidem*, telegrama 4 052/13 septembrie 1938 de la ambasada din Varșovia, semnată Franasovici.

¹⁵⁸ *Ibidem*, telegrama 23/15 septembrie 1938 de la Geneva, semnată Comnen.

¹⁵⁹ *Ibidem*, telegrama 33/21 septembrie 1938 de la Geneva, semnată Comnen.

¹⁶⁰ *Ibidem*, telegrama 114/21 septembrie 1938 de la legatia din Belgrad, semnată Geblescu.

¹⁶¹ *Ibidem*, telegrama 35/22 septembrie 1938 de la Geneva, semnată N. Petrescu Comnen.

¹⁶² *Ibidem*, notă adresată de N. Petrescu Comnen legăției britanice, nedată, cu privire la primirea mesajului.

¹⁶³ N. Petrescu Comnen, *op. cit.*, p. 151 și 152.

¹⁶⁴ Arh. M.A.E., fond Mica Înțelegere, dos. 14, telegrama 38 205/22 septembrie 1938 de la legatia din Berlin, semnată Djuvara.

¹⁶⁵ *Ibidem*, dos. 14, telegrama 1 628/28 septembrie 1938 de la legatia din Roma, semnată Zamfirescu.

însă pe poziția de a face, în limitele existente atunci, tot ce putea face pentru aliata sa, fapt relevat de altfel și în documentele maghiare publicate recent¹⁶⁶.

La 29 septembrie, cei patru au semnat acordurile de la München. Franța își trădase în mod deschis semnătura.

În România, consternarea și indignarea erau aproape unanime. Partidul comunist, apreciind situația ce se crease, ca și consecințele ei, considera că „România a pierdut o aliată fidelă și puternică”¹⁶⁷, căpătînd „un primejdios vecin, Germania”¹⁶⁸. Totodată, organul teoretic al P.C.R. scotea în evidență că, „politica Ungariei și Bulgariei fiind determinată de Berlin, iar Iugoslavia căzînd și mai mult sub influența țărilor fasciste, apare clar că într-un tempo rapid Germania realizează o veritabilă încercuire și izolarea țării noastre, expusă agresorului hitlerist”¹⁶⁹.

Cu toată situația deosebit de grea creată prin voința directoratului european în patru, România a căutat să oprească dezmembrarea în continuare a Cehoslovaciei. Polonia favoriza Ungaria horthistă și propunea României să participe și ea la o acțiune de împărțire a Ucrainei subcarpatice. La 8 octombrie, N. Petrescu Comnen scria ministrului României la Varșovia, arătînd poziția guvernului. „Te rog — arăta el — a continua cu aceeași perseverență acțiunea începută pentru a dovedi domnului Beck, cît și generalului Rydz, eroarea pe care o comit sprijinind absurdele revendicări ale ungarilor”¹⁷⁰. Polonezii au continuat însă să stăruie. La 18 octombrie 1938 a avut loc o întîlnire pe iahtul „Lucașfăru” între Carol al II-lea și Beck, ministrul de externe al Poloniei. Acesta a propus recuperarea românilor din Ucraina subcarpatică și participarea României la anexiunea acestui teritoriu¹⁷¹. Refuzul a fost categoric. Relațiile dintre cele două state s-au răcit.

La 26 octombrie, Comnen stăruia în continuare la Paris și la Londra să nu se îngăduie noua mutilare a Cehoslovaciei. „Dacă Franța și Marea Britanie — scria el diplomaților români acreditați în aceste state — nu sînt în măsură a exercita în mod eficace presiunea lor nici măcar la Budapesta și Varșovia, prestigiul lor va suferi o nouă înfrîngere, cu consecințe incalculabile”¹⁷².

¹⁶⁶ Magda Adam, *Documents relatifs à la politique étrangère de la Hongrie dans la période de la crise tchécoslovaque (1938—1939)*, I-ère partie, în „Acta Historica”, vol. X, nr. 1—2, Budapesta, 1963, p. 115.

¹⁶⁷ Arh. Inst. de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., „Lupta de clasă”, 1938, p. 3.

¹⁶⁸ *Ibidem*.

¹⁶⁹ *Ibidem*.

¹⁷⁰ Arh. M.A.E., fond 71/Rom., dos. 1937—1938, adresa din 8 octombrie 1938, semnată Comnen, către ministrul României la Varșovia.

¹⁷¹ *Ibidem*, fond Mica Înțelegere, dos. 41, Conferința de la 12 octombrie 1938 de la Galați de pe iahtul „Lucașfăru”.

¹⁷² *Ibidem*, dos. 31, telegrama 6 485/26 octombrie 1938 către legațiile din Londra și Paris, semnată Comnen.

În vremea aceasta, Germania a luat o poziție destul de amenințătoare. Göring declarând că „atitudinea României în timpul crizei nu a fost destul de clară“ și că „presa nu a fost favorabilă Germaniei“¹⁷³.

România se găsea într-o situație grea. Era aproape încercuită de Germania. Mica Înțelegere dispăruse, ușurându-se astfel pătrunderea imperialismului german în centrul și în sud-estul Europei. Consecințele acestei stări de fapt s-au făcut imediat vizibile.

*

În noiembrie 1938, guvernul și regele s-au adresat din nou Marii Britanii. Carol al II-lea a vizitat Londra și apoi Parisul, fără să obțină ajutorul economic și politic necesar pentru a rezista hitleriștilor. Comnen i-a arătat atunci lui Halifax cât de multă dezamăgire au produs în Românie acordurile de la München, cu atât mai mult cu cât „cele patru mari puteri nu s-au mulțumit numai cu reglementarea litigiului ceho-german“¹⁷⁴, ci și-au îngăduit să ia hotărâri relativ la pretențiile ungarilor și polonezilor fără ca Cehoslovacia să fi acceptat hotărârile adoptate la aceste trei frontiere în litigiul¹⁷⁵. Rezultatul, conchidea el cu amărăciune, fără însă să-l impresioneze pe Halifax, a fost nu numai distrugerea statului cehoslovac, ci și crearea unor iluzii primejdioase în Ungaria și Bulgaria cu privire la o răsturnare totală a situației și la o revizuire a granițelor în Europa centrală și răsăriteană¹⁷⁶.

Guvernul englez și cel francez au continuat, cu toate avertismentele date de România, să adâncească politica müncheneză a concesiilor.

În fața acestei situații, Carol al II-lea a fost nevoit să facă noi concesiuni economice Germaniei. La 24 noiembrie 1938 a sosit la Berchtesgaden. Convorbirile dintre Hitler și Carol al II-lea¹⁷⁷, ca și discuțiile avute două zile mai târziu cu Göring la Leipzig¹⁷⁸, s-au încheiat prin semnarea la 10 decembrie 1938 a unui tratat comercial¹⁷⁹ în condițiuni incomparabil mai bune pentru Germania decât cel din 1937. Concomitent se mai purtau de asemenea și alte negocieri economice în spiritul discuțiilor de la Berchtesgaden și Leipzig.

¹⁷³ Arh. M.A.E., fond 87, Germania, dos. 47, Notă asupra convorbirii cu mareșalul Göring la Berlin, 6 noiembrie 1938.

¹⁷⁴ *Ibidem*, fond Mica Înțelegere, dos. 31, Notă asupra convorbirii avută la 15 noiembrie 1938 de Comnen cu lordul Halifax, ministrul afacerilor străine al Marii Britanii.

¹⁷⁵ *Ibidem*.

¹⁷⁶ *Ibidem*.

¹⁷⁷ *Akten zur Deutschen, Auswärtigen Politik*, Band V, Serie D 1937—1945, Baden-Baden, Imprimerie Nationale, 1955, p. 270 și 271.

¹⁷⁸ *Ibidem*, p. 289.

¹⁷⁹ *Ibidem*, p. 295 și 296. S-a ajuns la stabilirea unui comerț în valoare de 250 000 000 RM, petrolul ajungând să se ridice la circa 65 000 000 RM. Cursul mărcii a fost urcat de la 38—39 de lei la 40,5 lei.

Între timp naziștii au hotărît că a sosit momentul să capete cu mult mai mult. Folosind drept pretext executarea lui Corneliu Codreanu, ei au oprit negocierile economice în curs, luînd o atitudine amenințătoare. Guvernul român era deplin conștient despre scopul urmărit de naziști. În discuțiile avute la conferința de la Ministerul Afacerilor Străine la 23 ianuarie 1939, Gafencu a scos în evidență faptul că „Germania ar pretexa supărarea de azi pentru a merge pînă la capăt și pentru a impune o *main-mise* a ei asupra României spre a putea dispune de petrolul nostru și a cuceri și o poziție sigură la gurile Dunării”¹⁸⁰. Guvernul înțelegea deci că țara era amenințată de o mare primejdie. Cu toate acestea, continuînd să se încadreze în politica generală anglo-franceză, el a hotărît să reia tratativele întrerupte¹⁸¹.

În martie 1939, hitleriștii au cerut categoric ca „România să se decidă definitiv dacă voiește sau nu să meargă cu Germania”¹⁸². Pe de altă parte, reîntors la 8 martie 1939 din Germania, unde primise instrucțiuni noi, Wohlthat a înăsprit cererile, pretinzînd, între altele, și o zonă liberă în portul Galați. S-a desfășurat deci în aceste zile una dintre cunoscutele acțiuni diplomatice naziste, unde perfidia, violența, amenințarea și promisiunile alternau, spre a accentua presiunea și a produce cît mai multă confuzie. Toate acestea aveau loc în timp ce Praga era cotoșită, în timp ce Memelul era anexat, în timp ce la frontiera României erau concentrate cinci corpuri de armată ale Ungariei horthiste și revizioniste îndreptate spre Someș și Mureș¹⁸³, avînd în „spatele lor, în Slovacia, numeroase și puternice unități germane”¹⁸⁴.

În fața primejdiei germano-fasciste, guvernul a luat hotărîrea de a rezista. Țara, sublinia primul ministru Armand Călinescu, a răspuns cu entuziasm impresionant la chemare. Oamenii au alergat în cazărmi în primele zile¹⁸⁵. Pretutendeni se discuta în aceste zile despre pericolul ce amenința România¹⁸⁶, care se găsea acum doar la 300 km depărtare de Germania nazistă, fiind supusă unor puternice presiuni cu caracter ultimativ¹⁸⁷.

¹⁸⁰ Arh. M.A.E., fond Relații româno-germane, dos. 71, E. 9, Instrucțiunile date de Gafencu lui Cretzeanu și Christu la conferința de la 23 ianuarie 1939.

¹⁸¹ *Ibidem*, Notă asupra convorbirii dintre G. Gafencu și colonelul Gerstenberg, atașat militar aeronautic, la 29 ianuarie 1939.

¹⁸² *Ibidem*, dos. 40, telegrama din 2 martie 1939 de la legația din Berlin, semnată Djuvara.

¹⁸³ *Ibidem*, fond 71, România, dos. 1939, Ședința Consiliului Superior al Frontului Renașterii Naționale, 27 martie 1939.

¹⁸⁴ *Ibidem*, dos. special 398, memoriu redactat de Gr. Gafencu la 15 aprilie 1939.

¹⁸⁵ *Ibidem*, fond 71, România, Ședința Consiliului Superior al Frontului Renașterii Naționale, 27 martie 1939.

¹⁸⁶ Martin Gilbert, Richard Gott, *The Appeasers*, Boston, Houghton Mifflin Company, 1963, cap. XV, p. 234, 235. În lucrarea menționată se găsește o scrisoare semnată V. V. Tilea, adresată la 21 februarie 1963 către editorul ziarului Daily Telegraph. Tilea arată că obiectul întîlnirii sale cu lordul Halifax la 17 martie 1938 a fost tocmai primejdia nazistă care amenința România în acele zile.

¹⁸⁷ Andreas Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschal Antonescu*, Wiesbaden, Franz Steiner-Verlag, 1954, p. 46—47; *Documents et matériaux se rapportant à la veille de la deuxième guerre mondiale*, p. 177.

Acest fapt relevat în presa mondială, consemnat și în documentele diplomaților naziști¹⁸⁸, a fost un fapt real, deosebit de grav.

Guvernul a hotărât în ultimul moment să părăsească ideea de a rezista presiunilor Germaniei și să acționeze în conformitate cu politica müncheneză a continuului concesi. Aceasta cu atât mai mult, cu cât ministrul Marii Britanii la București considera că cedarea guvernului era o acțiune de „înțeleaptă circumspecție“¹⁸⁹. În asemenea împrejurări s-a semnat la 23 martie 1939 tratatul economic româno-german.

Textul oficial al acestui tratat¹⁹⁰ indica încă de la art. I sensul întregului său conținut. Planul economic al țării trebuie să țină seama de „cerințele de import germane“, presupunându-se în fond o adaptare a economiei române la economia germană. În spiritul acestui tratat, România trebuia să rămână o țară eminamente agrară, fiind mereu la remorca industriei germane. Dr. Funk, ministrul economiei, declara în același timp că acest tratat avea valoarea unui prototip, „stabilind directivele politicii naziste în sud-estul Europei“¹⁹¹.

După încheierea tratatului, guvernul și-a propus, așa cum a declarat Gafencu, „organizarea unei acțiuni interne de rezistență sistematică în toate domeniile economiei noastre împotriva cererilor germane care ar depăși cadrul sau măsura învoielilor noastre“¹⁹². În genere, în anul 1939 și pînă în mai 1940, tratatul nu a fost pus în aplicare. Apoi, „acordul economic româno-german din 1939, urmat de alte tratate oneroase, subordonează economia românească intereselor politicii agresive a Germaniei, pune sub controlul acesteia viața economică și politică a României, încalcă grav suveranitatea poporului nostru“¹⁹³.

Expansiunea hitleristă a progresat în anii 1939—1940. În interiorul României existau organizații care serveau în mod nemijlocit planurile naziste de acaparare a țării. Astfel, „Volksgemeinschaft der Deutschen in Rumänien“ (V.D.R.), care se considera „ca o grupă de pionieri ai pangermanismului în Europa de sud-est“¹⁹⁴, era condusă direct de Rudolf Hess¹⁹⁵, loctiitorul lui Adolf Hitler. Membrii V.D.R. au avut un rol de seamă atât

¹⁸⁸ *Documents on International Affairs*, vol. I, Oxford University Press, 1951, p. 107—108.

¹⁸⁹ Gr. Gafencu, *Derniers jours de l'Europe*, Paris, Eglhoff, 1946, p. 133.

¹⁹⁰ „Monitorul oficial“ nr. 125/1939 p. 3460, Legea pentru ratificarea tratatului asupra promovării raporturilor economice între regatul României și Reichul german.

¹⁹¹ *Documents on American Foreign Relations*, vol. I, Boston, Peace World Foundation, 1939, p. 379; Pierre Bernus, *Le dossier de l'agression allemande*, Paris, 1940, p. 60.

¹⁹² Arhiva M.A.E., fond 71, România, dos. special 398, memoriu redactat de Grigore Gafencu, 15 aprilie 1939.

¹⁹³ Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 44.

¹⁹⁴ Arhiva Centrală a C.C. al P.C.R., fond 103, dos. 8102, p. 23—24. Buletinul informativ al Siguranței Statului. *Acțiunea germană în România, 1 aprilie—1 mai 1940*.

¹⁹⁵ *Ibidem*. Președintele V.D.R., Fritz Fabricius, era și președintele Uniunii germanilor minoritari din Europa, fiind subordonat direct lui Rudolf Hess; Arh. st. Buc., fond Președinția Consiliului de Miniștri, dos. 266/1939, p. 15.

în acțiunile economice în care erau de altfel și cointeresați¹⁹⁶, cât și în acțiunile politice ce au avut loc în acești ani.

Între anii 1938 și 1940, legația germană de la București și-a extins la rândul său activitatea. Avea în subordine 13 subcentre diplomatice¹⁹⁷, care împreună cu organizațiile locale N.S.D.A.P. căutau să cunoască în mod metodic activitatea economică, politică și socială de pe întregul cuprins al țării.

Paralel cu atare acțiuni, nașiștii au utilizat un amplu aparat propagandistic destinat să popularizeze ideologia nazistă și succesele dobândite în război. Pe lângă cele 52 de ziare naziste care își aveau redacția în principalele orașe din țară, mai existau patru edituri, la București, Sibiu, Brașov și Cernăuți, ca și numeroase librării care îndeplineau atît rolul unor centre de propagandă, cât și rolul unor centre de spionaj¹⁹⁸.

*

În toată această vreme, masele populare și-au manifestat în mod constant ostilitatea față de nașiști, acționînd cu fermitate împotriva acapărării țării de către Germania hitleristă.

Guvernul, după ce a semnat tratatul cu Germania, a încercat să inițieze o acțiune rezistentă împotriva nașiștilor, sperînd într-un ajutor substanțial franco-englez. În martie 1939, România a făcut propuneri în acest sens Poloniei, dat fiind că ambele state trebuiau să apere deopotrivă „stabilitatea patrimoniului lor național”¹⁹⁹ împotriva cotropitorilor hitleriști. Beck a refuzat însă să extindă clauzele tratatului româno-polon *erga omnes*²⁰⁰, motivînd că acest lucru l-ar pune în conflict cu Ungaria, de care era legat prin tratate de alianță²⁰¹.

Mult mai pozitive au fost rezultatele negocierilor purtate de guvernul dictaturii regale cu Turcia. La începutul lunii aprilie, ambele state, mizînd pe un serios sprijin franco-britanic, au hotărît că „se vor ralia și vor insista ca și aliații lor din Înțelegera balcanică să procedeze în mod similar, aderînd către acel grup care se organizează în scopul de a crea o rezistență comună față de tendințele hegemoniste ce amenință independența și securitatea lor”²⁰². Incontestabil că atare acțiuni nu puteau decît să fie sprijinite

¹⁹⁶ Deutsches Zentralarchiv. Potsdam D.D.R., fond Konsulat in Temesvar, 78, p. 121, raport din 8 septembrie nr. 194/37 al Consulatului din Oradea Mare către consulul din Timișoara.

¹⁹⁷ Arh. st. Buc., fond Președinția Consiliului de Miniștri, dos. 25/247, tabelul celor 13 centre aflate la București, Brașov, Cîmpina, Brăila, Cernăuți, Cluj, Constanța, Craiova, Oradea Mare, Galați, Ploiești, Timișoara și Orșova, cu personalul lor.

¹⁹⁸ *Ibidem*, dos. 25/217, p. 134—198.

¹⁹⁹ Arh. M.A.E., fond 71, România, dos. special 397, discurs ținut de Gr. Gafencu la Varșovia la 5 martie 1939 la recepția oferită de Beck.

²⁰⁰ *Ibidem*, telegrama din 6 aprilie 1939, semnată Gafencu, aflat la Londra.

²⁰¹ *Ibidem*.

²⁰² *Ibidem*, dos. special 398, Notes en marge de la conversation entre les ministres Saracoglu et Gafencu, 8—9 Avril 1939, Istanbul.

din plin de opinia publică, de elementele patriotice și progresiste, care se situau pe poziția de a păstra independența și integritatea țării. Exprimând atare simțăminte, Nicolae Iorga scria la 16 aprilie 1939: „Sîntem în marginea hotarelor noastre pe baza dreptului național, și pentru ele, dar numai pentru ele, sîntem datori să facem războiul pe care nu-l voim în sine, crezîndu-l o crimă față de omenire“²⁰³.

În asemenea împrejurări, guvernul dictaturii regale a insistat din nou la Paris și la Londra să i se acorde garanții unilaterale. Marea Britanie, ca și Franța, ar fi dorit în noile împrejurări ce se creaseră să ajute România. Au cerut de aceea Poloniei, garantată de ele, să extindă alianța sa cu România *erga omnes*. Beck însă a refuzat, sub prețext că Ungaria ar trece astfel în mod deschis de partea Germaniei²⁰⁴. Această poziție negativă a persistat chiar după ce guvernul francez a arătat la Varșovia că România trebuie apărată, deoarece ea constituie „ultimul obstacol pentru triumful imperialismului german“²⁰⁵. Guvernul Chamberlain a avut de aceea ezitări cu privire la eficacitatea garanției ce dorea să acorde României²⁰⁶. Cele două mari puteri apusene au hotărît totuși să dea garanții României, amenințată de invazia nazistă²⁰⁷, cu atît mai mult cu cît ele nu doreau ca hitlerității să aibă exclusivitate economică în acest stat²⁰⁸.

În acest timp, guvernul român, care ceruse și dorise aceste garanții, nu voia să se găsească însă în fața unei situații care ar fi dus la o ciocnire militară cu Germania. De aceea, arăta Gafencu, „guvernul nu s-a oprit de a marca preferința sa pentru o garanție unilaterală, căreia Germania nu i-ar putea da interpretarea unei manevre de încercuire“²⁰⁹.

În aprilie, Gafencu, cu prilejul vizitei ce a făcut la Londra, a ținut să mai sublinieze o dată „că o atare garanție, în această vreme tulbure, are un dublu tăiș, expunînd țara pe care înțelegea s-o apere resentimentelor și furiei celui de al III-lea Reich“²¹⁰. Într-o atare atmosferă s-a comunicat în mod oficial din partea Angliei și Franței la 13 aprilie 1939 textul documentului referitor la garanția unilaterală ce aceste state acordau României. Ele dădeau asigurări că dacă ar fi întreprinsă vreo acțiune care ar pune cu

²⁰³ Nicolae Iorga, *Politica României*, în „Neamul românesc“, București, 16 aprilie 1939.

²⁰⁴ Martin Gilbert, Richard Gott, *op. cit.*, p. 233—247.

²⁰⁵ *Ibidem*, p. 239; Hugh Dalton, *The fateful years. Memoirs 1931—1945*. Londra, Friederich Müller Ltd. 1957, p. 247; aici se arată o discuție între Dalton și Maiski, ambasadorul U.R.S.S. la Londra, despre poziția negativă a Poloniei, care aduce prejudicii României.

²⁰⁶ Hugh Dalton, *op. cit.*, p. 247.

²⁰⁷ Georges Bonnet, *Uor der Katastrophe, Erinnerung des französischen Aussenministers*, Köln, Greven-Verlag, 1951, p. 186 și 187.

²⁰⁸ Arh. M.A.E., fond Franța, dos. 40, telegrama din 13 februarie 1939 de la legatia din Londra, semnată Tilea.

²⁰⁹ Gr. Gafencu, *Préliminaires de la guerre à l'Est*, Suisse, Egloff, 1944, p. 274; Arh. M.A.E., fond Franța, dos. 40, adresă din 20 martie 1939, semnată Gr. Gafencu, către Gh. Tătărescu, ministrul României la Paris.

²¹⁰ Arh. M.A.E., fond 71, România, dos. special 398, memoriu redactat de Gr. Gafencu, 15 aprilie 1939.

precizie în primejdie independența ei, astfel încât România ar considera că e în interesul ei vital de a rezista prin forța ei națională, guvernul englez și francez se angajau să dea tot ajutorul ce stătea în puterea lor²¹¹.

Așa cum a arătat însă lordul Halifax în memoriile sale, „nici guvernul polonez, nici cel român nu aveau nici cea mai mică iluzie asupra ajutorului concret pe care l-ar fi putut aștepta de la Marea Britanie în cazul în care Hitler ar fi ales războiul“²¹². O poziție similară a avut, de altfel, și Georges Bonnet²¹³, ministrul de externe al Franței, care a subliniat în memoriile sale slăbiciunea garanțiilor.

Neavînd un conținut concret, nici un plan bine stabilit, garanțiile franco-britanice nu au putut influența în mod real și cu eficacitate activitatea din ce în ce mai agresivă a naziștilor atît în România, cît și în sud-estul Europei.

La izbucnirea celui de-al doilea război mondial, România s-a declarat neutră. Țara se găsea din ce în ce mai izolată și supusă presiunilor economice crescînde ale Germaniei naziste. A păstrat totuși pînă în mai 1940, în condiții deosebit de grele, alianța cu Franța și legăturile prietenești cu Marea Britanie.

Întreaga politică externă a României în perioada cuprinsă între cele două războaie mondiale a fost străbătută de permanenta grijă pentru menținerea integrității teritoriale a țării. Alianțele, convențiile, tratatele cele mai importante, activitatea diplomatică în genere, au fost consacrate acestui obiectiv. Metodele utilizate în acest scop au fost însă limitate, plafonate de politica general-europeană purtată de Franța și de Marea Britanie, marile puteri de care România era strîns legată.

Eronata politică a concesiilor față de agresor promovată de aceste două state, și îndeosebi de Marea Britanie, a influențat în mod negativ și politica externă a României.

Rezultatele acestei politici au fost vizibile îndeosebi în august 1940, cînd s-a impus țării nedreptul dictat de la Viena, cînd România singură, părăsită de celelalte state, s-a văzut lăsată „la cheremul Germaniei“, fiind „aruncată de fapt în brațele forțelor hitleriste“²¹⁴.

²¹¹ *Documents on International Affairs 1939—1946*, vol. I, Londra—New York—Toronto, Oxford University Press, p. 202.

²¹² Earl Halifax, *Of, Fulness of Days*, Londra, Collins, 1957, p. 205.

²¹³ Georges Bonnet, *op. cit.*, p. 187; Franz von Papen, *Der Wahrheit eine Gasse*, München, Paul List-Verlag, 1952, p. 505.

²¹⁴ N. Ceaușescu, *op. cit.*, p. 47.